

RADOSLAV KATIČIĆ

VETUSTIORES ECCLESIAE SPALATENSIS
MEMORIAE

UDK 930.2(497.13)»653»
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 23. VI. 1988.
Received:

Dr. Radoslav Katičić
A — 1010 Wien
Institut für slawische Philologie
der Universität Wien,
Liebiggasse 5

Potankom analizom splitske povijesne predaje, koja nam je zabilježena tek u mnogo mlađim vrelima, ulazi se u trag najstarijim splitskim povijesnim zabilježkama. One, čini se, pripadaju katalozima biskupa i pontifikalnim kronikama, a sežu do u 8. pa i do u 7. stoljeće. Time je utvrđena i do neke mjere identificirana tekstovna predaja bizantske Dalmacije iz »tamnih stoljeća« hrvatske povijesti.

Farlati je kao građu za svoj »Illyricum sacrum« skupio dvadeset rukopisnih kataloga salonitanskih i splitskih nadbiskupa. Od njih je u svojem djelu tiskom objavio samo četiri.¹ Svih dvadeset rukopisnih kataloga ušlo je u deseti svezak Farlatijeve građe, koji nosi naslov »Salonitana et Spalatensia sacra«. Taj svezak se, zajedno s drugima, čuvao u biblioteci Fanfogna u Trogiru. Nije nam poznato kako su se tamo našli. Godine 1910. otkupio je Arhiv zemaljske vlade u Zagrebu (danas Arhiv Hrvatske) sve te sveske i od tada se čuvaju u njem.² Među tim katalozima nalazi se jedan pod naslovom »Memoria archiepiscoporum Salonitanorum et Spalatensium«.³ On se razlikuje od svih drugih time što sadržava podatke o tome na temelju kakvih je vrela sastavljen. Uz ime mučenika Dujma, prvoga biskupa salonitanskog, zabilježeno je:

¹ To su: Katalog koji je sastavio splitski patricij a Cutheis (Ill. sacr. 1, 323 i d.), Katalog koji je sastavio splitski nadbiskup Sforza Ponzoni (Ill. sacr. 1, 327 i d.), Katalog iz *collectanea* Simuna Begne (Ill. sacr. 1, 395 i d.) i anonimni Rimski katalog (Ill. sacr. 1, 329 i d.). Uz njih je Farlati objavio još rukopisni Propagandin katalog (Ill. sacr. 1, 319 i d.), ali ga nije uvrstio u svoju rukopisnu zbirku jer se čuva u Rimu. O tim katalozima usp. F. Bulić-J. Bernaldi, Kronotaksa solinskih biskupa, Zagreb 1921, 73—74. Popise salonitanskih nadbiskupa iz tih pet kataloga pretiskali su na str. 104—110. Popis splitskih nadbiskupa do prve polovice 11. st. pretiskali su u Kronotaksa spljetskih nadbiskupa, Zagreb 1913, 179—184.

² Usp. Bulić-Bernaldi, Kronotaksa solinskih biskupa, 87—91. S. Gunjača, *Historia Salonitana maior*, Rad JAZU 283, Zagreb 1951, 231 i bilj. 111, kaže da je, kao Bulić i Bernaldi, u Arhivu mogao dobiti deseti svezak »Salonitana et Spalatensia sacra« i da se služio njime. N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, Beograd 1967, 60, bilj. 299 piše da nije mogla u Arhivu naći te rukopise.

³ U svesku 10. (Salonitana et Spalatensia sacra) na listu 169 i d. Usp. Bulić-Bernaldi, Kronotaksa solinskih biskupa, 91.

Pars I. ex dypticis Salonitanis — »Prvi dio (kataloga sastavljen je na temelju podataka) iz salonitanskih diptiha«. Ispred nadbiskupa Glicerija (c. 474. — c. 480), bivšega rimskog cara, zapisano je: *Pars 2a ex antiquis ecclesiae Salonitanae monumentis* — »Drugi dio (kataloga sastavljen je na temelju podataka) iz starih spomenika salonitanske crkve«. Uz ime Ivana Ravenjanina, prvoga splitskog nadbiskupa, stoji: *Pars tertia ex vetustioribus ecclesiae Spalatensis memoriis* — »Treći dio (kataloga sastavljen je na temelju podataka) iz starijih zapisa splitske crkve.«

Ne zna se tko je sastavljao taj katalog ni odakle mu takvo znanje o vrelima na temelju kojih je sastavljen. Jedino se može utvrditi to da se ono što kaže o izvorima za katalog salonitanskih nadbiskupa potpuno poklapa s rezultatima kritičkoga proučavanja. Oni se doista temelje na diptisima salonitanske metropolitanske crkve,⁴ a za kraj 5. i za 6. stoljeće na sačuvanim kasnoantičkim dokumentima, osobito na pismima pape Grgura Velikoga (590—604).⁵ To je zanimljiva potvrda kontinuiteta latinske pismenosti i tekstovne predaje iz kasne antike u rano-srednjovjekovnom Splitu. Zbog svega toga uljeva i ono o starijim zapisima splitske crkve kao izvorima za podatke o Ivanu Ravenjaninu i njegovim nasljednicima bar načelno povjerenje. Treba vidjeti može li se strogim metodama filološke analize u onim tekstovima koji su nam sačuvani ući u trag tim najstarijim zapisima splitske crkve.

Tekstovna predaja povijesnih zapisa splitske crkve došla je do nas gotovo isključivo u djelu Tome Arhiđakona, za koje se uobičajio naziv »Historia Salonitana« i u opširnijoj verziji njezinih prvih 22 poglavlja, koja se obično zove »Historia Salonitana maior.« Tamo dakle najprije treba očekivati da će se naći tragovi najstarijih zapisa splitske crkve, ako je to uopće moguće. Na početku odlomka u kojem opisuje pad Salone i zatim osnutak Splita i njegove crkve, koju prikazuje kao nasljednicu salonitanske, kaže Toma nešto i o tome na čemu je zasnovan

⁴ Usp. Bulić-Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, 97—99. Diptisi su u kasnoantičkoj crkvi bile sklopljene pločice kojih su unutrašnje plohe bile premazane voskom. U nju su se urezivala imena onih koji su se spominjali pri bogoslužju. To su, dakako, bili mjesni biskupi, svi biskupi crkvene pokrajine, naravno pape i carevi. Oni koji su bili osuđeni zbog hereze brisali su se iz diptiha. Usp. K. Baus, *Diptychen, Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg i. Br. 1959, 415—416. Vrlo je značajno što se, čini se, predaja salonitanskih diptiha čuvala u srednjovjekovnom Splitu. Na to da je u srednjovjekovnom Splitu postojala izravna tekstovna predaja iz salonitanske antike upućuju i vijesti koje Toma Arhiđakon donosi o tome gdje je ležao Stridon, rodno mjesto Jeronimovo. Toma je raspolagao nekim izvornim koji je inače u latinskoj književnosti ostao sasvim nepoznat. Najvjerojatnije se tu radi o podacima što potječu iz nekoga djela što se ticalo Jeronima, a čuvalo se u Saloni, gdje su se u vrijeme velikoga intelektualnog procvata za biskupa Simferija i Hezihija na početku 4. st. živo pratila zbivanja i kontroverzije u crkvi. Kada je Jeronimov svetački kult u srednjem vijeku dobio za dalmatinsku crkvu osobito značenje, bili bi podaci iz toga spisa ušli u zapise koji su se čuvali u arhivu splitske nadbiskupije. Tamo su bili pristupačni Tomi. Drugdje na području latinske crkve nije bilo toliko zanimanja za rodno mjesto Jeronimovo, pa se taj podatak nigdje drugdje nije sačuvao, a spis iz kojega je potjecao potpuno se izgubio. Usp. M. Suić, *Hijeronim Stridonjanin — građanin Tarsatike*, *Rad JAZU*, 426, Zagreb 1986, 232—233.

⁵ Usp. Bulić-Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, 41—67 i 74—84.

njegov prikaz tih davnih zbivanja. U pisca koji u drugoj polovici 13. stoljeća (+1268) opisuje događaje iz prve polovice 7. to je osobito važno. S time u vezi stoji u Tome ovo (c. 7, ed. Rački, p. 24): *Qualiter autem finaliter eversa fuerit (sc. Salona), non satis perspicuum est. Nos vero, ut in precedentibus, partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes, conemur exponere.* — »A kako je konačno razorena (tj. Salona), nije dosta jasno. Mi ćemo pak, kao i u prethodnom, pokušati to izložiti slijedeći dijelom ono što je o tome zapisano, dijelom ono što se o tome priča, dijelom ono kako mislimo da je bilo«.

Već prije toga, na samom početku poglavlja, Toma je živim bojama i bujnom retorikom opisao moralno propadanje koje je dovelo do pada Salone u ruke barbarskih osvajača. To će upravo biti ono »prethodno« za koje veli da ga je zasnovao na istim onakvim osnovama kao prikaz samoga osvajanja.

Pripovijedajući o padu Salone, o bijegu njezinih stanovnika na otoke, o njihovu životu tamo, o osnivanju Splita u Dioklecijanovoj palači, o osnivanju splitske biskupije i o prijenosu moćiju Svetih Dujma i Staša iz ruševina Salone u Split, Toma Arhiđakon je vrlo opširan. U njegovu djelu sve to tvori cjelinu (c. 7—12) koja je jasno odvojena od prikaza kasnoantičkih prilika u salonitanskoj crkvi zasnovanog na prilično obilnim podacima iz pisama pape Grgura Velikoga i drugih kasnoantičkih vrela (c. 5—6) i kataloga splitskih nadbiskupa, u kojem se nižu samo suhi podaci (c. 13).

Dosada su se razmjerno dobro dali utvrditi izvori po kojima je Toma Arhiđakon prikazao crkvene prilike u Saloni prije njezina pada i razaranja. Za poglavlja 7—13 to, međutim, nije pošlo za rukom. Citajući poglavlja 7—12, lako je razabrati da opširnost Tomina pričanja dolazi poglavito odatle što on iznosi svoja domišljanja kako je moglo biti i kako je vjerojatno bilo, ili kako sam kaže: *opinionem secutus est.* Na izvorima se tu može zasnivati samo kostur zbivanja.

Šišić je upozorio na to da se Toma Arhiđakon i Pop Dukljanin podudaraju u tome što osvajanje Dalmacije i razaranja Salone pripisuju Gotima i što pritom igra važnu ulogu njihov kralj Totila, koji po pričanju obaju pisaca vodi Gote na osvajanje Italije. Zato se Šišić priključuje Jirečkovu mišljenju da se Toma Arhiđakon služio Popom Dukljaninom kao izvorom.⁶ On dopušta, međutim, još i mogućnost da oba pisca u tome slijede zajednički izvor, ali drži da je to manje vjerojatno.

Razmotri li se podrobnije kako Toma Arhiđakon prikazuje okolnosti pada i razaranja Salone, pokazuje se da je anakronistički povezao tri događaja, od kojih je svaki nedvojbeno povijestan, ali koji nisu bili istovremeni. To su ova tri: 1) Pohod Istočnih Gota godine 493. pod Teodorikom u Italiju, gdje su osnovali svoje kraljevstvo, 2) Rat koji je bizantski car Justinijan vodio 535—552. s Totilom, kraljem Gota u Italiji, pri čemu je Salona prelazila iz ruku jednih u ruke drugih i stradavala od pljačke i razaranja, 3) Zauzeće Dalmacije i razaranja Salone od Avara i Slavena u prvoj polovici 7. stoljeća, što znači potpun i trajan gu-

⁶ Usp. K. Jireček, *Istorija Srba*, 1, 2. izd. Beograd 1952, 130—131; F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd—Zagreb 1928.

bitak njezina antičkog urbaniteta i slom antičkoga života u svoj provinciji osim u gradovima koji su ostali carski. Toma priča kao da su Goti krenuli u Italiju pod Totilinim vodstvom, kao da su usput osvojili Dalmaciju i razorili Salonu, pa se od tada veći dio rimske Dalmacije pretvorio u barbarsku zemlju. Takvo je povezivanje događaja krivo, ali ništa tu nije ni iskićeno ni izmišljeno. Pop Dukljanin, naprotiv, povezujući te događaje na isti način, dodaje mnoštvo podataka i pojedinosti za koje nema baš nikakve historijske potvrde i koji se lako prepoznaju kao fikcija. Tako je u 2. poglavlju govora o kralju Dalmatinaca i o kralju Istre. Uvedeno je i rodoslovlje gotskih vladara koje je sasvim različito od historijski dobro poznatoga i nedvojbeno utvrđenoga.

Ako bismo dakle htjeli sa Šišićem tvrditi da se Toma Arhiđakon, prikazujući pad Salone, služio Popom Dukljaninom kao izvorom, ali da podatke iz njega nije preuzimao doslovno, nego ih je prepričavao samo u bitnim crtama i na svoj način, morali bismo pretpostaviti i to da je pritom umio izdvojiti i zadržati samo ono i sve ono u Dukljanina za što ima dobre potvrde u vrelima, ma kako inače bilo anakronistički povezano, a ukloniti sve što je izmišljeno i iskićeno. Toma Arhiđakon nije mogao imati niti takvo znanje niti biblioteku koja bi bila potrebna za to, a sasvim je nevjerojatno da bi njegovo prepričavanje sasvim slučajno moglo ispasti tako. Zato treba pretpostaviti da je u Tome, premda je mlađi, sačuvana starija verzija zajedničkog izvora u kojem su dobro posvjedočena zbivanja povezana anakronistički, a u Popa Dukljanina jedna mlađa verzija iste predaje, dopunjena i iskićena neautentičnim podacima.

Nema dvojbe da se tu otkriva jedan pisani izvor kojim se služio Toma Arhiđakon pri opisu pada Salone, na kojem je on taj opis upravo zasnovao. Pitanje je samo koliko je taj izvor star. Po svojem postanku on je sigurno stariji od Popa Dukljanina, jer je u Dukljaninovo doba, u drugoj polovici 12. stoljeća, već postojala proširena verzija. Ipak ne može biti ni jako star jer je očito nastao u doba kad se u Splitu više nije pravo znalo tko je osvojio i razorio Salonu. U 10. stoljeću, kad je Konstantin Porfirogenet zapisao predaju o tome, te o zauzeću Epidaura i zauzimanju Dalmacije, bilo je to još dobro poznato. U njega su navodi o Avarima i Slavenima, a nigdje o Gotima.

Goti se kao osvajači Salone spominju u još jednom tekstu splitskoga podrijetla. To je život svetoga Dujma, sačuvan u jednom splitskom brevijaru.⁷ Farlati misli da je to upravo ona verzija Dujmova životopisa koju je po nalogu splitskoga nadbiskupa Lovre (1059—1099) dotjeranim stilom sastavio na temelju starijih predložaka Adam Parižanin.⁸ Rački s pravom sumnja u to da se to ikako može pouzdano utvrditi.⁹ Šišić drži da postanak te legende treba datirati najkasnije u 10. stoljeće i da Adam Parižanin nije mogao dodati takav sadržajni podatak jer je nje-

⁷ Usp. Farlati, *Illyricum sacrum*, 1, 419; Rački, *Documenta* 288; Š. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, 1, Zagreb 1973, 191.

⁸ *Ibid.*, 418. O tome kako je Adam Parižanin napisao dotjerane verzije legenda sv. Dujma i sv. Staša piše Toma Arhiđakon, c. 16 (ed. Rački, p. 48). Vidi bilj. 5 uz Dodatak 2.

⁹ Na nav. mj.

gov zadatak bio samo stilistički.¹⁰ Radojčić, naprotiv, dolazi do zaključka da je upravo Adam Parižanin izvršio tu učenu i anakronističku identifikaciju.¹¹ O tom je pitanju doista teško donijeti utemeljen sud. Ipak treba utvrditi da se druga polovica 11. stoljeća lijepo slaže s vremenom kad se predaja o padu Salone i zauzeću Dalmacije mogla povezati s vijestima o gotskom pohodu na Italiju i o ratovima što su se u Dalmaciji i oko Salone vodili s Gotima. To je razdoblje dovoljno mlađe od Konstantina Porfirogeneta da se do onda moglo izgubiti sjećanje na Avare, a dovoljno starije od Popa Dukljanina da u međuvremenu anakronističko povezivanje povijesnih događaja, koje je u prvobitnom obliku sačuvano u Tome Arhiđakona, bude obogaćeno i iskićeno onako kako se javlja kod Popa Dukljanina.¹² Povezivanje slavenske vlasti u Dalmaciji s gotskim osvajanjima i gotskim ratovima, ako je doista izvršeno u to doba, naišlo je na živ odjek u dijelu dalmatinskog klera koji je pristao uz reforme Grgura VII (1073—1085) i bio stoga protiv slavenskog bogoslužja i glagoljaša. Znalo se da su Goti bili arijanci, heretički kršćani, pa su se i glagoljaši mogli prikazati kao nosioci te heretičke tradicije.¹³

Nema dakle dvojbe da se kod Tome Arhiđakona u prikazu pada Salone raspoznaje stariji pisani izvor kojim se služio, ali taj izvor nije tako star da bi mogao pripadati najstarijim zapisima splitske crkve. Nastao je negdje u drugoj polovici 11. stoljeća i u tome koja je sila srušila rimski red u Dalmaciji i razorila Salonu bitno se razlikuje od stare i autentične tradicije što je zabilježena u Konstantina Porfirogeneta. U jednome, međutim, slijedi Toma tu istu tradiciju. On priča da je s Totilinim Gotima došlo u Dalmaciju sedam ili osam plemenitih rodova iz Poljske i Češke. Ti su, dakako, bili Slaveni. Njima se dopala zemlja Kurecija u zaleđu dalmatinskih primorskih gradova, kojoj se ime poslije promijenilo u Kroacija—Hrvatska, pa im je dopušteno da ostanu

¹⁰ Usp. Šišić, nav. dj., 110—111. Gunjača, nav. dj., 190 izriče svoje uvjerenje da je ta verzija legende Sv. Dujma nastala negdje koncem 8. st.

¹¹ Usp. N. Radojčić, recenzija Šišićeva »Letopis Popa Dukljanina«, *Slavia*, 8, Prag 1929, 174.

¹² Iako ti dodaci nisu historični, povezani su s nekim latinskim vrelima povijesti Gota. Usp. J. Rus, *Kralji dinastije Svevladičev*, najstarejši skupni vladari Hrvatov in Srbov 454—614, Ljubljana 1931; isti, *Krst prvih Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1933; L. J. Hauptmann i A. Mayer, recenzije Rusove rasprave »Kralji dinastije Svevladičev«, *Nastavni vjesnik*, 41, Zagreb 1932—44; N. Radojčić, O najtamnijem odeljku Barskog rodoslova, *Cetinje* 1951; V. Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1950, 19—20; N. Banašević, O prvim glavama Dukljanskog letopisa, *Glas SANU*, 126, Beograd 1927, 101, utvrdio je da je Dukljaninu pri pisanju poglavlja o Gotima bio pri ruci materijal iz Monte Cassina: »Pisac Dukljanskog Letopisa verovatno je čitao i upotrebio: Žitije Sv. Benedikta, dela Pavla Đakona, Montekasinsku hroniku, a može biti i Jordana. Sem toga on je svakako upotrebio druge hronike, ali koje baš poimence, nisam mogao utvrditi«. Osobe koje se spominju u prvim glavama Ljetopisa ili stoje u izravnoj vezi s Montekasinskom opatijom ili se spominju u vrelima koja potječu iz nje. Čini se da je pisac raspolagao jednim montekasinskim spisom, doduše slabo kritičnim, ali ipak zasnovanim na izvornom materijalu iz doba seobe Gota. Usp. Mošin, nav. dj., 28—29.

¹³ To je postalo osobito aktualno u sukobima i trvenjima poslije splitske sinode 1060. Jasni se tragovi razabiru u pričanju Tome Arhiđakona (c. 16, ed. Rački, p. 50—52). O historijskoj pozadini tih sukoba usp. N. Klaić, *Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva*, *Slovo*, 15—16, Zagreb 1965, 258—279.

u njoj. Oni su osvojili zemlju i zavladaše starosjediocima Kuretima. S njima su se pomalo stopili u jedan narod istoga (slavenskog) jezika i po njima su se prozvali Hrvati.¹⁴ Najčešće su ih, međutim, zvali Gotima, a također i Slavenima, onako kako su se zvali oni što su došli sa sjevera.¹⁵ Salona je međutim bila jako oslabila i propala, pa je vojvoda tih Hrvata—Gota—Slavena s velikom vojskom opsjednuo grad, osvojio ga i razorio.¹⁶

Salonu su dakle ipak i po prikazu Tome Arhidakona osvojili Slaveni. Gotima su ih zvali zato što su došli s Totilom, pa su prvobitno pripadali njegovoj vojsci (*venerant cum Totilla septem vel octo tribus nobilium*). Ti Slaveni koji su zauzeli Salonu bili su upravo Hrvati jer su se već bili naselili u staroj Kureciji i iz njezinih su planina sišli da opsjedaju grad (*dux Gothus descendit de montibus et castra posuit ex orientali parte civitatis*). To odgovara činjenici da su u ranom srednjem vijeku solinske ruševine i solinsko polje bili u vlasti Slavena Hrvata. Njima su dakle pripali, pa je prirodno bilo pretpostaviti da su upravo oni sve to oduzeli Salonitancima. U Tominu pričanju o padu Salone razabire se tu i određen kronološki nesklad.

¹⁴ Usp. T o m a, c. 7 (ed. Rački, p. 25—26): *Venerunt de partibus Polonie, qui Lingones appellatur, cum Totilla septem vel octo tribus nobilium. Hi videntes terram Chroatie aptam sibi fore ad habitandum, quia rari ibi coloni manebant, petierunt et optinuerunt eam a duce suo. Remanentes ergo ibidem, ceperunt opprimere indigenas, et ad suum servitium subigere violenter. Chroatia est regio montuosa, a septentrione adheret Dalmatie. Hec regio antiquitus vocabatur Curetia, et populi qui nunc dicuntur Chroatie dicebantur Curetes vel Coribantes; ... Permixti ergo sunt populi isti et facti sunt gens una, vita moribusque consimiles, unius loquale. Ceperunt autem habere proprios duces.* — »Došli su iz predjela Poljske — ljudi se tamo zovu Lingoni — s Totilom sedam ili osam rodova plemića. Kad su ovi vidjeli da će im zemlja Hrvatska biti prikladna za stanovanje, jer je ondje ostalo malo naseljenika, zatražili su je i dobili od svojega vođe. Ostali su dakle tamo, počeli su ugnjetavati domoroce i silovito ih podvrgavati da im služe. Hrvatska je brdovit kraj koji se sa sjevera drži Dalmacije. Taj kraj se od starine zvao Kurecija, i narodi što se sada zovu Hrvati zvali su se Kureti ili Koribanti; ... Izmiješali su se dakle ti narodi i postali jedan rod, slični životom i običajima, jednoga govora. Počeli su pak imati vlastite vojvode.«

¹⁵ Usp. T o m a, c. 7 (ed. Rački, p. 26): *Gothi a pluribus dicebantur, et nihilominus Sclavi, secundum proprietatem nominis eorum qui de Polonia seu Boemia venerant.* — »Većinom su ih zvali Gotima, ali također i Slavenima, prema osobini imena onih koji su došli iz Poljske i Češke.«

¹⁶ Usp. T o m a, c. 7. (ed. Rački, p. 26): *Isti, ut predictum est, impugnabant Latinos, qui regiones maritimas habitabant, maxime autem Salonam, que caput erat totius provincie. Hec civitas a statu sue potentie valde iam erat collapsa et in facultatibus nimis atrita. Rector eciam oportunos in civitate non erat, quam ob rem ab inimicis facile capi potuit et vastari. Igitur dux Gothus qui toti preerat Sclavonie coadunato magno exercitu equitum peditumque, descendit de montibus et castra posuit ex orientali parte civitatis, sed et aliam turmam sui exercitus fecit castra metari ex occidentali parte supra mare, cepitque ex omnibus partibus oppugnare Salonam, ...* — »Ti su, kako je već prije rečeno, napadali Latine, koji su stanovali u primorskim predjelima, a najviše Salonu, koja je bila glavni grad čitave provincije. Taj je već bio duboko pao sa stanja svoje moći i sredstva su mu bila previše istrošena. A u gradu nije bilo ni prikladnoga upravljača, zbog čega su ga neprijatelji lako mogli zauzeti i opustošiti. I tako je vojvoda Got koji je stajao na čelu čitavoj Slavoniji skupio veliku vojsku konjanika i pješaka i sišao je s planina i udario je tabor sa istočne strane grada, ali je poslao i drugi odred svoje vojske da postavlja tabor sa zapadne strane, na moru, i stao je sa svih strana napadati na Salonu, ...«. Ta je opsada dovela do konačnoga zauzeća i razaranja grada.

Uostalom, i sam Toma kaže da mu događaji oko propasti toga grada nisu do kraja jasni.¹⁷ On se tu pomaže kako zna onim vijestima koje mu stoje na raspolaganju. Slijedeći izvor koji povezuje pohod Gota na Italiju, ratovanje Totile i Justinijana u Dalmaciji i oko Salone te konačni rasap toga grada i slom rimske vlasti u provinciji, kaže Toma da je Salona bila razorena kad je Totila vodio Gote u Italiju i da ju je sam Totila na prolazu u Italiju djelomično opustošio.¹⁸ Tada su onih sedam ili osam plemenitih rodova, Slaveni koji su došli s njim iz Poljske i Češke, zatražili od njega planinsku zemlju Hrvatsku i dobili je. Ostali su tamo kad je on pošao dalje u Italiju. Podvrgnuli su svojoj vlasti preostale starosjedioce, stopili se s njima u jedan narod i sami se organizirali politički i vojno. Salona je dotle jako propala i izgubila svoju prijašnju snagu i bogatstvo. Tada se vojvoda Gota—Slavena—Hrvata s velikom vojskom spustio s planina, osvojio Salonu, opljačkao je i razorio.

Iz toga pričanja izlazi kao da je Salona osvojena i razorena dugo poslije Totilina prolaska kroz Dalmaciju. Mnogo se toga u međuvremenu dogodilo. Nisu dakle samo Salonu osvojili Slaveni nego je to, kako se razabire iz Tomina prikaza, bilo mnogo poslije »gotskog vremena«. Te su vijesti bliže povijesnoj istini nego se razabire na prvi pogled i nego se obično govori kada je riječ o tome što Toma Arhiđakon kaže o padu Salone i zauzeću Dalmacije. Ali Toma nije zaboravio što je rekao prije i vraća se na to. Kaže da su ti Goti, kako je već rečeno, napadali Latine (*isti, ut predictum est, impugnabant Latinos*). Ni o čemu takvu, međutim, nije kod njega bilo govora nego samo o Totilinu pustošenju i da je Salona tada bila razorena. Time se Tomino pripovijedanje vraća na »gotsko vrijeme« pa je napadaj Gota-Slavena (*dux Gothus qui toti preerat Sclavonie*) na Salonu i njezino konačno razaranje (*finaliter eversa*) opet stavljeno u okvir Totilina pohoda, onako kako je već rečeno (*Gothorum tempore, qui Totila duce... exierunt, dicitur Salona fuisse destructa*). Ispada tako kao da su oni Slaveni među Gotima, kojima je Totila dao Hrvatsku, odmah poslije njegova odlaska zauzeli Salonu, a tek poslije su se postepeno stopili sa starosjediocima Kurecije u jedan narod jednog jezika. Ne znamo što je Toma mislio pišući tako o propasti Salone i o nastanku slavenske hrvatske vlasti u Dalmaciji, ali je očito kako se pritom mučio da nekako uskladi proturječne vijesti svojih izvora.

¹⁷ Usp. T o m a, 7 (ed. Rački, p. 24): *Qualiter autem finaliter eversa fuerit, non satis perspicuum est.* — «A kako je konačno bila razvaljena, to nije dosta jasno.»

¹⁸ Usp. T o m a, 7 (ed. Rački, p. 24—25): *Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutonie et Polonie exierunt, dicitur Salona fuisse destructa. Etenim dux ipse, antequam arma inferret Italie, per partes Dalmatiae vastando transivit, Salonamque urbem ex parte vastavit. Ipse intravit prescriptum edificium Dioclitiani Cesaris et imperiales titulos ibidem sculptos deposuit atque delevit, aliquam etiam partem eiusdem edificii destrui fecit.* — »Govori se da je Salona bila razorena u vrijeme Gota, koji su pod Totilininim vodstvom izašli iz krajeva Njemačke i Poljske. Sam je vojvoda, naime, prije nego je poveo vojsku na Italiju prošao pustošeći kroz predjele Dalmacije i dijelom je opustošio grad Salonu. Sam je ušao u prije opisanu zgradu Cezara Dioklecijana, te je skinuo i razorio carske natpise koji su ondje bili uklesani i dao je razoriti dio iste zgrade«. Tu izgleda kao da se po Tominu shvaćanju Totilina vojska sastojala dijelom od Nijemaca (Germana), a dijelom od Poljaka (Slavena). Ti Slaveni su se onda nastanili u Kureciji — Kroaciji — Hrvatskoj i pomiješavši se sa starosjediocima postali su Kureti — Kroati — Hrvati.

Pokazuje se da je pored vijesti o tome da je Salona razorena u »got-sko vrijeme«, kada je Totila preko Dalmacije vodio gotske čete u Italiju, Toma raspolagao i drugom, po kojoj je Salona osvojena znatno kasnije, a osvojili su je Slaveni. Vlast pak koja je tamo uspostavljena zasnovana je doseljavanjem sedam ili osam rodova iz Poljske i Češke. To je pak doista stara tradicija, koja potječe iz ranoga srednjeg vijeka i zabilježena je u Konstantina Porfirogeneta »De administrando imperio«, 30, 61—71. Tamo stoji da je vlast Slavena Hrvata u Dalmaciji i Solinu zasnovana doseljavanjem petero braće i dvije sestre sa sjevera iz susjedstva franačke zemlje. Ta je tradicija bila u nekoj verziji pristupačna i Tomi. Kod njega je povezana s predajom o padu Salone u »got-sko vrijeme«. Ne znamo, dakako, nije li tek Toma u svojem prikazu povezo obje tradicije ili je to već bilo učinjeno u njegovu izvoru. Svakako je predaja o sedam slavenskih rodova koji su došli sa sjevera starija od one o razorenju Salone za Totilina prolaska kroz Dalmaciju. Tu je do Tome došlo nešto iz vrlo starih splitskih zapisa, verzija one iste predaje koja se je još u 10. st. našla u djelu cara Konstantina Porfirogeneta. Prilagođena drukčijem prikazu događaja, u kojem Totila i Goti igraju glavnu ulogu, ta se starija tradicija jedva još razabire. Nije moguće čak ni približno odrediti sadržaj i oblik njezina prvobitnoga splitskog zapisa. Ipak se na temelju Tomina teksta može zaključiti s velikom vjerojatnošću da je takav ranosrednjovjekovni zapis doista postojao, pa se time tu ulazi u trag najstarijim memorijalima splitske crkve.

Dalje Toma na jednako opširan način priča kako su Salonitanci pobjegli na otoke (c. 8). U drugom dijelu toga poglavlja pripovijeda kako je papa Ivan IV (640—642), sâm rodom Dalmatinac, poslao nekoga opata Martina da u Dalmaciji otkupi od pogana zarobljenike i da odande i iz Istre prenese u Rim moći mnogih mučenika. Papa im je posvetio kapelu u lateranskoj krstionici i ukrasio je mozaicima na kojima su bile slike Svetog Dujma, Svetog Staša i drugih svetaca.¹⁹

Tomino pričanje o misiji opata Martina podudara se do u pojedinosti s onim što se čita u papinskoj kronici »Liber pontificalis« o papi Ivanu IV. Taj dio kronike sastavljen je po nalogu pape Konona (686—687).²⁰ Toma se sigurno služio tim izvorom. To, međutim, nije splitski nego rimski zapis. Ne može se odrediti je li se Toma služio upravo izvornom papinskom kronikom ili jednom njezinom splitskom preradbom. U 12. stoljeću postojala je dalmatinsko-hrvatska redakcija »Liber pontificalis«.²¹ Nije isključeno da se u Splitu već prije počelo s takvim obrađivanjem papinske kronike.²² Ako je to tako, onda nam je i tu u Tominu tekstu sačuvan trag starijega splitskog vrela. Ali tu sve ostaje nesigurno, a Tomin izvor je na prvom mjestu rimski.

¹⁹ Usp. T o m a, 8 (ed. Rački, p. 29).

²⁰ Usp. T h. M o m m s e n, Prolegomena zu den Gesta pontificum Romanorum, I, Berlin 1898, XIII.

²¹ Usp. V. F o r e t i ć, Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu, *Starine JAZU*, 46, Zagreb 1956, 23—44.

²² Tako misli G u n j a č a, *Ispravci i dopune*, I, 198—205.

U istom poglavlju donosi se jedna verzija legende o postanku Dubrovnika. O izvoru odakle je preuzeta nije se moglo ništa utvrditi.²³

Dalje Toma pripovijeda kako su Salonitanci živjeli u zbjegovima na otocima i kako su se raspršili po Jadranu tražeći novu postojbinu (c. 9). Tomu je dodana legenda o postanku Zadra.²⁴ Ni tu se nije dalo ništa saznati o izvorima.

Osobito opširno i s mnogo detalja opisuje Toma kako su Salonitanci u zbjegu na otoku potaknuti od jednog sugrađanina, kojega su zbog njegova velikog ugleda zvali »Velikim Severom«, odlučili vratiti se na kopno, na svoje staro zemljište, i kako su se radi sigurnosti nastanili u Dioklecijanovoj palači (c. 10). Tako je nastao Split. Dosad nije pošlo za rukom ući u trag vrelima kojima se Toma pri opisu služio.²⁵

Nešto drukčije stoji sa samim krajem toga poglavlja. Tamo se pripovijeda kako su salonitanski bjegunci, koji su se smjestili u Dioklecijanovoj palači i time osnovali Split, uz pomoć carske vlasti sredili svoje odnose s Gotima-Slavenima, dakle Hrvatima, u solinskom polju. Isprva su ti odnosi bili sasvim neprijateljski. Sama palača bila je neosvojiva tvrđava, ali se njezini novi stanovnici uopće nisu mogli neometano kretati na kopnu izvan zidova i to ih je jako smetalo. Stanje se popravilo tek kada su pribjegli carskom autoritetu. Splićani su ishodili službenu dozvolu da stanuju u palači, a knezovima Gota-Slavena strogo je naloženo da ih više ne uznemiruju. Tek tako je udaren temelj mirnim odnosima i zajedničkom životu, koji je tijekom vremena sve više zbliživao obje strane.²⁶

²³ Usp. T o m a, 8 (ed. Rački, p. 30). O izvorima G u n j a č a, Ispravci i dopune, 1, 229 i 236.

²⁴ Usp. T o m a, 9 (ed. Rački, p. 31).

²⁵ F. Š i š i ć, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 281 kaže o tome ovo: »O postanku Splita ne bilježi car Konstantin ništa, što je veoma značajno, ali zato zna više toga domaći sin arhiđakon Toma. I to je tradicija, no jamačno pribilježena davno prije Tome«. Ta vrlo općenita konstatacija ujedno je sve što Šišić kaže o Tominih izvorima za osnutak Splita. I Gunjača, koji se vrlo podrobno pozabavio pitanjem Tominih izvora za najstariju povijest Splita, ostavlja to pitanje otvorenim. Usp. Ispravci i dopune, 1, 229: »... a ne znamo ni to otkuda je Toma smogao ove podatke pomoću kojih je govorio o organiziranju povratka izbjeglica u Split, o Severu i njegovoj ulozi, te o smještanju i raspoređivanju povratnika u Dioklecijanovoj palači«. I nešto dalje na istoj stranici: »... pa je među tima, od onoga što bi naročito vrijedilo znati, ostalo neprepoznato odakle su Tomi obavještenja povezana za povratak i smještanje izbjeglica u Palači, što se s ostalim, što nismo prepoznali, moglo sadržavati u istom predlošku«. Te napokon str. 236: »Na koncu smo zaključili da nismo mogli ući u trag svim predloškima na osnovi kojih je Toma sastavio ovaj odlomak kao npr. o legendi o postanku Dubrovnika i podatku o organizaciji povratka Salonitanaca u Split, što se očituje u navođenju predvodnika Severa i u detaljima koji su uz njega vezani«.

²⁶ Usp. T o m a, c. 10 (ed. Rački, p. 32—33): *Ubi autem Gothorum duces audierunt Salonitanos cives de insulis fuisse reversos, protinus ceperunt exercitum ducere contra ipsos vastantes omnia culta eorum nec permittentes eos extra muros exire. Tunc cives inter se consilio habito legationem miserunt ad imperatores Constantinopolitanos supplicantes et petentes ut liceret eis in Spalato habitare et territorium sue civitatis Salone iure pristino possidere. Quod et factum est. Nam impetratis omnibus que volebant ad concives suos legati redierunt portantes sacrum rescriptum dominorum principum. Iussio etiam ad duces Gotorum et Sclavorum missa est districte percipiens ut nullam Salonitanis civibus in Spalato degentibus molestiam irrogarent. Accepta ergo iussione principum non fuerunt ausi ulterius*

Uočeno je već da taj prikaz upućuje na neko staro vrelo na kojem bi mogao biti zasnovan. Izraz *sacrum rescriptum* potpuno odgovara kasnoantičkoj i ranobizantskoj terminologiji, a množina *imperatores Constantinopolitani* i (*domini*) *principes* odnosi se na instituciju suvladarstva, koja je bila karakteristična za Bizant, a sasvim nepoznata na latinskom zapadu u zreлом srednjem vijeku. Pomišljalo se stoga da se Tomlin prikaz ovdje osniva na zapisu koji je učinjen na temelju samoga vladarskog otpisa.²⁷

Podudarnosti s terminologijom bizantskoga protokola dale su se utvrditi i u carskom ophođenju sa slavenskim knezovima. Konstantin Porfirogenet uvrstio u svoje djelo »O ceremonijalu bizantskoga dvora« formular kojim se carevi obraćaju stranim vladarima, među njima i knezovima dalmatinskih Slavena. Formula za njih glasi (De cerimoniis 2, 38, ed. Bonn, p. 691): Κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν πρὸς τὸν ὁ δεῖνα τὸν ἄρχοντα τῆσδε — »Zapovijed od kristoljubivih gospodara za toga i toga kneza te i te (zemlje)«. Latinsko *iussio* prevodi vjerno grčko κέλευσις, a u *domini principes* lako je prepoznati φιλόχριστοι δεσπότες.

contra Spalatenses arma movere. Tunc inter eos pace composita ceperunt Spalatenses cum Sclavis paulatim conversari, comertiorum negocia exercere, connubia iungere, ac peccatos eos sibi et familiares reddere. — »Kad su pak knezovi Gota čuli da su se salonitanski građani vratili s otoka, odmah su počeli voditi vojsku protiv njih pustošeći sva njihova obrađena polja i ne dopuštajući im da izađu izvan zidova. Tada su se građani posavjetovali između sebe i poslali poslanstvo carigradskim carevima moleći ih ponizno i tražeći da im bude dopušteno stanovati u Splitu i posjedovati zemljište svojega grada Salone po starom pravu. To se i dogodilo. Poslanici su se naime vratili svojim sugrađanima postignuvši sve što su htjeli i donijeli sveti otpis gospodara careva. Poslana je također zapovijed knezovima Gota i Slavena u kojoj im se strogo naređivalo da salonitanskim građanima koji borave u Splitu ničim ne dosađuju. Pošto su dakle primili zapovijed careva nisu se više usudili dalje navaljivati oružjem na Splitskane. Kako se tada među njima sklopio mir, počeli su Splitskani pomalo dolaziti u dodir sa Slavenima, zaključivati trgovačke poslove, sklapati brakove, stvarati s njima mirne i prijazne odnose«. Iz Čudâ Dimitrija Solunskoga (ed. Lemerle § 231—233, p. 208—209) saznaje se da su između Solunjana i slavenske vlasti u njihovu najbližem zaleđu već 676. postojali takvi bliski i prisni odnosi.

²⁷ Usp. Šišić, Povijest, 282, bilj. 35; Gunjača, Ispravci i dopune, 1, 192—198. Pokušalo se čak na temelju suvladarstva poblize odrediti vrijeme kada je izdan taj reskript, Šišić, nav. mj. misli da je to bilo između 638 i 641, Gunjača, nav. mj. upravo 641. J. Ferluga, Vizantinska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 43 i isti, L'amministrazione bizantina in Dalmazia, Venezia 1978, 119 ispravljajući Šišića prema rezultatima do kojih je došao E. Kornemann, Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum, Leipzig—Berlin 1930, 162—165, te bi po njem reskript bio izdan između 638 i 641 ili između 655 i 681. Drugi istraživači opet poriču autentičnost te Tomline vijesti. Bulić-Bervaldi, nav. dj., 149—150, misle da se tu zapravo radi o onom razgraničenju koje je prema frančkim analizama (MGH SS 1, 203) izvršeno godine 817, a Toma bi ga bio sasvim pogrešno doveo u vezu s osnivanjem Splita. G. Novak, Nekoj pitanja iz istorije srednjovjekovnoga Splita, SHP, nov. ser. 2, sv. 1—2, Zagreb—Knin 1928, 31—33, vjeruje da je Toma tu opisao uređenje odnosa između carskih gradova i slavenskih vladavina u Dalmaciji koje je proveo car Bazilije I (867—886). Doista postoje dalekosežne podudarnosti između Tomina pričanja u 10. poglavlju i »De adm. imp.«, 30, 119—142, gdje se priča kako je došlo do Bazilijeva uređenja. To bi uređenje Toma bio pogrešno pripisao samim počecima Splita. Ta uočena podudarnost doista upućuje na to da bi između oba teksta mogla postojati neka veza. Treba, međutim, pomišljati i na to da je Konstantin Porfirogenet vjerojatno bio sklon da i starije uređenje prilika u Dalmaciji pripiše svojem djedu.

I tu se razabire trag zapisu koji se osniva na autentičnoj ispravi ili barem na poznavanju službene terminologije.²⁸

I druge neke pojedinosti upućuju na to da se Toma tu služi vrelom u kojem se autentično opisuju vrlo starinske prilike. Tako rodovsku vojsku (*exercitus*) ne predvodi jedan knez nego više njih (*Gothorum duces*, i nešto dalje *duces Gotorum et Sclavorum*). Plemenska vlast u najstarije doba nije bila strogo centralizirana u rukama samo jednoga kneza. Slično su uređenje imali češki Slaveni, koji u polovici 9. stoljeća nastupaju kao jedna vojska, i upravo se tako češće spominju u franačkim analizama, ali ih je još vodilo više od četrnaest knezova.²⁹

Znatnija je tu možda paralela u jednom bizantskom vrelu. Pri opisu velike slavenske opsade Soluna godine 677. spominju se u »Čudima Dimitrija solunskoga« rodovski vladari (ῥήγες) Druguvita (Dragovića ili Dregovića), slavenskoga roda koji je uspostavio svoju vlast na zapad od gradskoga područja.³⁰ Tamo je dakle u drugoj polovici 7. st. jedna plemenska vlast imala više knezova kao što je, po Tomi, u to vrijeme imala i hrvatska. Istim je tim Druguvitima oko godine 680. car Konstantin IV. naredio da opskrbljuju Kuverovu vojsku, koja se bila utaborila na Keramezijskom polju, vjerojatno Pelagoniji oko Prilepa i Bitolja. Oni su izvršili tu zapovijed.³¹ Odatle se vidi da takva zapovijed slavenskoj rodovskoj vladavini na carskoj zemlji nije u drugoj polovici 7. st. bila ništa nemoguće pa čak ni neobično. A i terminologija je podudarna. Carsko zapovijedanje izriče se tu glagolom κελεύω, a od njega je izvedeno i κέλευσις. Retorika hagiografskog stila nije u »Čudima« potpuno istisnula službeni izraz, tek ga je malo preoblikovala. Kuver šalje poslanike caru: ἔστειλε πρεσβέυων, što odgovara Tominu *legationem miserunt*. Preko njih je tražio: αἰτῶν, što odgovara Tominu *supplicantes et petentes*. A kad je car udovoljio njegovu traženju, kaže se o tome: ὁ καὶ γεγένηται, što potpuno odgovara Tominu *quod et factum est*. Kraj tako karakterističnih podudarnosti ne može biti dvojbe da se u oba teksta, na dva različita jezika, prelama ista frazeologija, isti način službenoga izvještavanja o poslanstvima vladaru, o njihovim

²⁸ Usp. R. Katičić, *Οἱ ἀρχεὲς τῆς κροατικῆς παρουσίας στήν Ἀδριατική, Ἡπειρωτικά χρονικά* 24, *Ioannina*, 1982, 61–63; isti, *Die Anfänge des kroatischen Staates, Die Bayern und ihre Nachbarn*, Beč 1985, 310 (= hrvatski prijevod *SHP*, 3. ser. sv, 16, Split, 1986, 77–92).

²⁹ Usp. »*Annales Fuldenses*« uz godinu 845 (MGH, SS 1, 364): *Hludovicus XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit* — »Ludovik je primio četrnaestoricu od knezova čeških Slavena i naredio je da budu kršteni osmoga dana po bogojavljenju«.

³⁰ Usp. *Miracula sancti Demetrii*, 2, 4 (ed. Lemerle, p. 214, 19–20): οἱ τῶν τοῦ ἔθνους τῶν Δρουγουβιτῶν ῥήγες βουλήσ τῆς αὐτῆς γίνονται ... — »rodovski kraljevi naroda Druguvita donijeli su takvu odluku ...«.

³¹ *Miracula*, 2, 5, (ed. Lemerle, p. 229, 9–12): καὶ τότε, τὸ δοκεῖν, ἔστειλε (sc. ὁ Κούβερ) πρὸς τὸν κύριον τῶν οὐκίπτρων πρεσβέυων αὐτῶ ἐφ' ᾧ μείναι μετὰ τοῦ σὺν αὐτῶ ὑπάρχοντος λαοῦ ἐκεῖσε αἰτῶν κελευσθῆναι τὰ ἀρακεῖμενα ἰμῖν (sc. τοῖς Θεσσαλονικεῦσι) τῶν Δρουγουβιτῶν ἔθνη δαπάνας κατὰ τὸ ἱκανὸν αὐτοῖς ἐπιχορηγῆσαι ὃ δὴ καὶ γεγένηται. — »I tada je (tj. Kuver), tobože, poslao poslanike k gospodaru žezla da mu poručie, budući da namjerava ostati ondje s narodom koji je bio s njim, tražeći da se zapovijedi da susjedni nama (tj. Solunjanima) narodi Druguvita njima pribave dovoljno namirnica; to se doista i dogodilo.«

traženjima, o udovoljavanju tim zahtjevima i o naredbama što car izdaje rodovskim vladavinama na području Carstva, vladavinama koje nisu podvrgnute carskoj upravi, ali ipak u krupnim pitanjima priznaju carev autoritet.

Dalmacija i Makedonija pokazuju se tu kao dijelovi istoga prostora, balkanskog primorja. I tu i tamo su carski gradovi povezani s prijestolnicom samo preko mora. Stekli su veliku samostalnost i sami sređuju svoje odnose s rodovskim vladavinama Slavena što su uspostavljene u njihovu najbližem susjedstvu i u daljem zaleđu. Gledajući na Solun, vidimo da Toma o najranijim odnosima Splitska s Hrvatima ne priča ništa što ne bi bilo moguće i vjerojatno.³² Priča tako precizno i točno kako to mnogo stoljeća kasnije nitko nije mogao rekonstruirati i izmisliti. I k tomu upotrebljava autentičnu terminologiju i frazeologiju. Sigurno je dakle raspolagao vrelom koje se u svojem izrazu oslanjalo na izvorne dokumente. Grčko-latinsko dvojezičje na koje pritom nailazimo potpuno odgovara isto takvom dvojezičju u ranobizantskim kancelarijama. Njihova terminologija bila je ekvivalentna u oba jezika Carstva.

Opisujući sređivanje odnosa između salonitanskih bjegunaca koji su se naselili u Dioklecijanovoj palači i hrvatske rodovske vlasti u solinskom polju, Toma je upotrijebio izvor koji je neočekivano vjerno čuvao predaju iz vremena o kojem govori. Tu se ušlo u trag vrlo starim zapisima splitske crkve. Takvima preko kojih su u učeno povjesničko djelo druge polovice 13. stoljeća ušli termini i fraze iz vremena koje je doista blizu samim počecima Splitska.

Dalje Toma priča o tome kako je Ivan Ravenjanin došao u Split, uređio i obnovio crkveni život te napokon postao tamo nadbiskup, obnavljajući tako u novoosnovanom gradu crkvu razorene Salone (c. 11).³³ To je događaj od velike povijesne važnosti jer je na njem splitska crkva zasnivala svoj položaj kao nasljednica salonitanske i pravo na metropolitansku jurisdikciju u Dalmaciji. Zato je u prosuđivanju tih vijesti Tome Arhiđakona na mjestu najveća kritičnost. Razumljivo je da o tom poglavlju postoji opsežna literatura, koja se ovdje ne može prikazati ni letimično. Ipak se dosad nije moglo ući u trag nikojemu od izvora kojima se Toma tu služio.³⁴

³² Ako su Hrvati u prvo vrijeme bili federati Carstva (usp. o tome Katičić, *Die Anfänge*, 310—311), onda su događaji koje Toma opisuje lako razumljivi. Hrvati su smatrali da Salonitanci nastanjujući se u Dioklecijanovoj palači njima oduzimaju zemlju koju im je car ustupio kao federatima i za to su ih, pozivajući se na carevu odredbu, pokušavali silom ometati i onemogućiti da žive u palači, kad nju samu već nisu mogli osvojiti. Na molbu Splitskana car je onda dao novo tumačenje ustupanja Dalmacije Hrvatima i precizirao ga je u tom smislu što je Dioklecijanova palača izričito izuzeo od toga ustupanja i zatražio od federata da je poštuju kao dio provincije koji je ostao pod carskom upravom, isto onako kao poštuju Trogir i Zadar. Time je pak stvorena osnova za miran život i postepeno zbližavanje Splitskana s Hrvatima. (Pobliže o tome vidi u Dodatku 2.)

³³ Usp. *Toma*, 11 (ed. Rački, p. 33—34).

³⁴ Gunjača, *Ispravci i dopune*, 1, 203—205 smatra da može zaključiti kako je Toma tu raspolagao starim i pouzdanim izvorom. On o tome kaže ovo (str. 204—205): »Tako je ovim utvrđeno postojanje jednog pouzdanog predloška iz kojeg je Toma donio osnovnu vijest o Ivanu Ravenjaninu, a kasnije je proširivao svojim tekstom. Ipak, nije jasno je li to bio poseban predložak, ili se podatak

Napokon Toma priča o prijenosu moći Sv. Dujma i Sv. Staša iz Solina u splitsku katedralu (c. 12).³⁵ Vrlo slično priča to i legenda Sv. Dujma sačuvana u jednom splitskom brevijaru. Vrijeme njezina postanka ne da se točnije odrediti.³⁶ Nema, međutim, dvojbe da je zasnovana na vrlo staroj splitskoj hagiografskoj tradiciji.

Sasvim je drukčija narav daljnega Tomina izlaganja (c. 13). Tu više nema opširnoga pripovijedanja, nema stilističkoga obilja, nego se nižu jezgroviti podaci. I po naslovu je to poglavlje katalog i već je utvrđeno da je u njem doista sadržan svojevrsan katalog ranih splitskih nadbiskupa.³⁷ Kao najstariji iza Ivana Ravenjanina spominje se tu nadbiskup Justin godine 840. Razumljivo je da se odatle u kritičnoj historiografiji javljala težnja da se osnivanje splitske crkve i njezin prvi biskup Ivan Ravenjanin, ukoliko se nije dovodila u pitanje sama historičnost te osobe, datiraju znatno kasnije nego što izlazi iz Tomina pripovijedanja, tako da razmak između njega i Justina ne bude prevelik. Osnivanje biskupskoga sjedišta u Splitu primicalo se tako razmeđu 8. i 9. stoljeća.

U rukopisnim katalogima solinskih i splitskih nadbiskupa nije, međutim, Justin prvi koji se spominje nakon Ivana Ravenjanina.³⁸ U njima se javlja ovaj niz: *Ioannes primus archiepiscopus Spalatensis patria Ravennas, Petrus, Marianus, Martinus, Leo, Petrus, Iustinus*. U jednoj skupini kataloga tim su imenima dodana druga, koja su ovamo premještena iz kataloga salonitanskih nadbiskupa. Tako je u tzv. Rimskom katalogu između Martina i Justina dodano 14 imena, koja se

nalazio zabilježen u onom istom nepoznatom predlošku iz kojeg je Toma iznio informaciju koja se slaže s navodom u *Liber pontificalis*, ili je to našao pribilježeno uz samo ime Ivana Ravenjanina na katalogu splitskih nadbiskupa, jer je tu o Ivanu kao prvom splitskom nadbiskupu moglo biti više riječi. Iako ne znamo porijeklo vijesti, znamo da ju je Toma preuzeo i da je točna«. Koliko je god vjerojatno da je Toma pišući o Ivanu Ravenjaninu imao neko vrelo, Gunjačini dokazi za njegovo postojanje, kojima na citiranom mjestu opširno potkrepljuje svoj zaključak, ne mogu se prihvatiti kao valjani. Oni su naime zasnovani na pretpostavci da je *Historia Salonitana maior* Tomina koncept. Ta se pretpostavka, međutim, nikako ne može smatrati dokazanom, pa se njome ne može dokazivati ništa drugo. Usp. i N. Klaić, *Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 65—67 (1963—65), Split 1971, 209—249, gdje se daje vrlo kritičan prikaz čitave te problematike.

³⁵ Usp. Toma, c. 12 (ed. Rački, p. 34—35).

³⁶ Usp. bilj. 7—11.

³⁷ Usp. V. Klaić, *Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925*, 216—218; S. Gunjača, *Historia Salonitana maior, Rad JAZU*, 283, Zagreb 1951, 222—228 i *Ispravci i dopune*, 1, 243—270; N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, 28—31 i 38. Gunjača misli da je u Tominu djelu kao njegova okosnica sadržan katalog splitskih nadbiskupa od Ivana Ravenjanina do Dobralja sastavljen u polovici 11. st.

³⁸ O tim katalogima usp. Bulić-Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, 73—100. Vidi i bilj. 1. Jedina iznimka je katalog koji je nađen među spisima (*Collectanea*) modruškog biskupa Šimuna Begne. U njem se javljaju samo oni splitski nadbiskupi koje spominje Toma Arhidakon. Navodeći salonitanske nadbiskupe, taj se katalog potpuno poklapa s *Historia Salonitana maior*. Naprama njoj je dodano samo jedno ime, a i to je dopisano drugom rukom. Usp. Gunjača, *Historia*, 231. Nije jasno je li katalog ispisan iz Historije, ili je neovisan o njoj, pa je ona zasnovana njem. Usp. Gunjača, *nav. mj. i Ispravci i dopune*, 1, 246, gdje se zastupa prvo mišljenje; N. Klaić, *Historia*, 62—64 zastupa drugo.

inače javljaju među nadbiskupima u salonitanskom katalogu. Među njima se nalazi i *Leo*, a *Petrus* čak dva puta. Ta su se imena iz salonitanskoga kataloga poklopila s ta dva u splitskom katalogu između Martina i Justina. Na isti način kao u Rimskom katalogu dodana su imena iz salonitanskoga popisa splitskomu još u četiri rukopisna kataloga, koji su ostali neobjavljeni.³⁹

U onim katalozima, dakle, u kojima ima više splitskih nadbiskupa nego u Tome, a nisu među njih dodani nadbiskupi koji se inače javljaju među salonitanskima, postoji ovaj niz: Ivan Ravenjanin, Petar, Marijan, Martin, Lav, Justin. Tako u svim tim katalozima. *Historia Salonitana*, i minor i maior, te katalog iz Begninih *collectanea*, navode od njih samo prvoga i posljednjega: Ivana Ravenjanina i Justina. *Historia Salonitana* datira Justina godinom 840, a Begnin katalog godinom 890. Koliko god su katalogi složni u uspostavljanju toga niza, ne može se reći koliko je ta predaja pouzdana jer nema podataka neovisnih o njoj koji bi je potvrđivali. Ipak nam, ako se pomnije razmotri, Tomino 13. poglavlje daje neko uporište i za to.

Nabrajući splitske nadbiskupe starijega vremena Toma kaže i ovo: *Martinus archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo septuagesimo, tempore Theodosii imperatoris et Dirscislavi regis* — »Nadbiskup Martin bio je godine gospodnje devetsto sedamdesete, u vrijeme cara Teodozija i kralja Držislava«. ⁴⁰ Nadbiskup Martin je tu datiran godinom 970. i dvama suvremenim vladarima: bizantskim carem Teodozijem i hrvatskim kraljem Držislavom. Sve što znamo o kralju Držislavu dobro se slaže s time da je živio i vladao 970. godine. Ali u Bizantu je tada bio carem Ivan Cimisk (969—976). O tome ne može biti ni najmanje sumnje. Davno je stoga već utvrđeno da je tu u Tominu katalogu pogreška. ⁴¹ Treba naći kako je moglo doći do te pogreške.

Već je utvrđeno i to kako je izrađen katalog splitskih nadbiskupa koji je Toma uvrstio u svoje djelo. Podaci su uzeti iz isprava i zapisa u kronikama u kojima se splitski nadbiskupi spominju u vezi s godinama i sa suvremenim vladarima. ⁴² Bit će dakle da se i car Teodozije na isti način našao u Tominu tekstu. Posljednji bizantski car toga imena bio je Teodozije III. (715—717). On je dakle živio oko 150 godina prije kralja Držislava. Nisu se, dakako, ni u kojoj ispravi i ni u kojem zapisu u kronici mogli naći kao suvremenici. Na taj način nisu mogli ući u Tomin katalog uz istoga nadbiskupa Martina. Lako je, međutim, moguće da su prvotno u Splitu postojala dva zapisa. U jednom se javljao nadbiskup Martin kao suvremenik cara Teodozija, a u drugom također nadbiskup Martin, ali godine 970. i kao suvremenik kralja Držislava. Pritom se, dakako, nije radilo o istom nadbiskupu Martinu, nego o dva različita nadbiskupa istoga imena, jednom s početka 8. i drugom iz druge polovice 10. st. Kada se sastavljao katalog, došlo je do zabune. Sastavljač je mislio da se u oba zapisa radi o istom nadbiskupu Martinu.

³⁹ Usp. Bulić-Bervaldi, 76—99, osobito 89—91.

⁴⁰ Usp. Toma, c. 13 (ed. Rački, 36—37).

⁴¹ Usp. bilješku Račkoga uz svoje izdanje na tom mjestu i Gunjača, *Ispravci i dopune*, 1, 266.

⁴² Usp. V. Klaić, nav. dj., 216—218; Gunjača, *Ispravci i dopune*, 1, 260—264.

Očito nije dobro poznao slijed bizantskih careva. A Teodozije III. bio je uopće slabo poznat car. Tako je bez oklijevanja mogao biti stavljen u godinu 970. Sve to pak znači da je u Splitu postojao zapis o jednom nadbiskupu Martinu u vrijeme cara Teodozija III. Druga dva cara toga imena starija su od pada Salone i nisu stoga mogli biti suvremenici nikojega splitskog nadbiskupa.

Nadbiskup imenom Martin stoji u nizu kako se razabire iz katalogâ na četvrtom mjestu iza Ivana Ravenjanina. Ako je tumačenje kronološke pogreške u Tominu djelu, kakvo je upravo dano, doista ispravno, onda je niz nadbiskupa kako ga donose katalogi u toj jednoj točki potvrđen. Biskup Martin, koji u tom nizu stoji na petom mjestu, može se s velikom vjerojatnosti datirati oko godina 715—717. Što se pak vremena tiče, pristaje četvrti nasljednik Ivana Ravenjanina, ako je taj bio splitski nadbiskup oko sredine 7. stoljeća, ili nešto iza toga, vrlo dobro u drugo desetljeće 8. stoljeća. Tradicija splitskih kataloga, onih u koje nisu unesena imena iz salomitanskih, ne čini se više onako sasvim neutemeljenom i nepouzdanom kakvom se pokazivala dok se nije vidjelo da je Tomin katalog neizravno podupire.

U starim splitskim crkvenim zapisima doista se javlja car Teodozije III. Pišući o počecima trogirske biskupije, Farlati u svojem djelu donosi sadržaj jedne cedulje (*scheda*) iz ostavštine povjesničara Ivana Luciusa.⁴³ Na njoj je Lucius zabilježio zapis koji je našao u jednom starom misalu. Ta je knjiga pripadala njegovu prastricu, također Ivanu Luciusu, pramanciru i kanoniku trogirskomu. On je u taj svoj misal zapisao o crkvi Sv. Marije na Poljani ovo: *Nota quod tempore d(omini) Theodosii imperatoris et semper augusti et d(omini) Petri episcopi Traguriensis... comes Constantii filius et Magni Severi nepos reparavit a fundamento ecclesiam s(anctae) Mariae de Platea, quae a suis praedecessoribus constructa corruerat usque ad solum; et fuerunt muratorii de salina Isidorus, Demetrius, Melota et Theodorus etc. Et hoc fuit inventum Spalati in quadam chronica scriptum; et ego, Ioannes Lucius, primicerius et canonicus Traguriensis, manu propria registravi ad futuram rei memoriam. Huius ecclesiae in praesentiarum est rector d(ominus) Ioannes Caelius, canonicus Patavinus ac protonotarius, an(no) MDXI.* — »Znaj da je u vrijeme gospodina Teodozija, cara i uvijek augusta, i gospodina Petra biskupa trogirskoga... komes, sin Konstancijev i unuk Velikoga Severa, popravio iz temelja crkvu svete Marije na Poljani, koju su sagradili njegovi prethodnici, a bila se srušila sve do zemlje; i zidari su bili iz solane: Izidor, Demetrije, Melota i Teodor itd. I to je bilo nađeno u Splitu zapisano u nekoj kronici; a ja, Ivan Lucius, pramancir i kanonik trogirski, vlastitom sam u rukom zabilježio da bi se u budućnosti pamtilo. Rektor te crkve je u sadašnje vrijeme gospodin Ivan Celius, kanonik padovanski i pronotar, godine 1511«.

Taj zapis pramancira Ivana Luciusa u više je nego jednom pogledu osobito zanimljiv. Iz njega saznajemo da je u Splitu na samom početku 16. stoljeća postojala neka kronika u kojoj je bila sadržana vijest o crkvi Sv. Marije na Poljani, očito u Trogiru, kada se trogirski pramancir

⁴³ Usp. D. Farlati, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis 1769, 306—307.

toliko zanimao za nju da je vijest o njoj iz splitske kronike zapisao u svoj misal.⁴⁴ Iz Luciusova se zapisa razabire da je ta kronika različita od svih splitskih tekstova koji su nam se inače sačuvali jer ni u kojem od njih nema tih podataka.

Popravak crkve Sv. Marije na Poljani po sebi je događaj tako neznačan da to već samo po sebi upućuje na to da se ta vijest zasniva na autentičnim podacima zapisanim u vrijeme toga građevinskoga pothvata. Teško je zamisliti pobudu iz koje bi netko u mlađe doba konstruirao ili čak izmislio takvu vijest. Car Teodozije, koji se spominje kao vladar u čije vrijeme je crkva obnovljena, ne može biti drugi nego bizantski car Teodozije III. (715—717). I on je u povijesti tako beznačajan da mu se ime tu nije moglo naći drukčije nego tako da je bilo zapisano u vrijeme kad je on doista vladao. U 8. st. gradovi bizantske Dalmacije i nisu mogli znati za drugog vladara nego za bizantskog cara. A i carski naslov *imperator et semper augustus* potpuno odgovara kasnoantičkom i ranijem bizantskom razdoblju. I to što se uz cara spominje biskup potpuno odgovara prilikama u dalmatinskim gradovima toga vremena.

U zapisu se spominje još jedna osoba koja je obnosila javne časti i obavljala javne dužnosti. I ona nosi visok kasnoantički naslov. Čini se da je to jedini primjer za naslov *comes* u srednjovjekovnoj Dalmaciji prije druge polovice 11. stoljeća.⁴⁵ Ime njegova nosioca ostaje nam nepoznato. Na mjestu gdje je ono stajalo u zapisu pramancira Luciusa stavio je Farlati tri točke. Nije dao nikakva objašnjenja. Bit će da je to ime na skedi Ivana Luciusa ili već u misalu njegova prastrica bilo nečitljivo. Naslov *comes* dolazi iza imena i u toj postavi djeluje sasvim

⁴⁴ U Trogiru je poznata samo jedna ranosrednjovjekovna crkva sv. Marije. To je šesterolisna građevina koje su ostaci iskopani 1957. Usp. T. Marasović, Iskapanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Marije u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 8—9, Zagreb 1963, 83—100; isti, Izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve sv. Marije u Trogiru, *Razprave SAZU*, 5 (Hauptmanov zbornik), Ljubljana 1966, 99—108. Nastanak te građevine datira Marasović vrlo neodređeno. Stavljajući ga u razdoblje od 8. do 11. stoljeća. Crkveni namještaj u njoj pripada razdoblju od 9. do 10. stoljeća. Tek na temelju slike iz 18. stoljeća, koju objavljuje u drugom od dva gore citirana članka, došao je po nekim elementima do zaključka da se u toj građevini već najavljuje romanika i da se stoga crkva Sv. Marije u Trogiru treba smatrati najkasnijom do sad poznatom građevinom šesterolisnog tlocrta u Dalmaciji. Na to upućuje i luk nad zapadnim ulazom, koji je Marasović u prvom članku smatrao kasnijom pregradnjom. Usp. T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, 37. Pitanje datiranja te crkve nije još pouzdano riješeno. Ne valja stoga izgubiti iz vida mogućnost da je upravo to crkva Sv. Marije na Poljani vijest o gradnji koje je pramancir Ivan Lucius ubilježio u svoj misal, to više što se zbog svojega položaja u blizini gradskoga trga u izvorima zvala *sancta Maria de Platea*. Usp. Marasović, Iskapanje 84—85. Nema dakle ni najmanje sumnje da je pramancir Lucius bilježeci podatke iz splitske kronike u svoj misal mislio upravo na tu crkvicu. A kako nije teško pretpostaviti da se naziv sakralne građevine u centru dalmatinskoga grada nepromijenjen čuvao od najranijega srednjega vijeka, bit će da se u tome nije prevario.

⁴⁵ U ispravi iz 1071. spominje se *Maçolinus, Arbensis et Kisanus comes* (CD 1, 125, br. 92). U starije doba se glavar dalmatinske gradske općine zove *prior*. Usp. Ferluga, Vizantinska uprava, 109—115; isti, L'amministrazione bizantina, 225—233.

kasnoantički.⁴⁶ Lakše se razumije kao oznaka čina nego kao naziv funkcije. U 7. i 8. stoljeću nosili su u nekim gradovima zapovjednici gradske milicije naslov *comes*, a u drugim *tribunus et comes*. Uz vojne obavljali su i neke civilne funkcije. A već od početka 8. stoljeća podjeljuju se te titule kao počasne i postaju nasljedne.⁴⁷ To se izvrsno slaže s vremenom o kojem izvješćuje izgubljena splitska kronika i s načinom kako je u njoj upotrijebljen naslov *comes*.

Moguće je, međutim, da je bezimeni *comes* bio glavar gradske općine (*civitas*). Tada je naziv njegove funkcije anakronističan.⁴⁸ Mogao se u tekstu splitske kronike javiti tek u kasnijim stoljećima i tamo zamijeniti stariji naziv za istu funkciju. Kakav je taj bio u dalmatinskim gradovima na početku 8. stoljeća, ne znamo. Uzevši sve u svemu, čini se vjerojatnim da se *comes* u tekstu izgubljene splitske kronike javlja kao počasni naslov u jednom rodu gradskog nobiliteta.⁴⁹

Nema, naime, sumnje da se radi o plemenitu rodu. Ako i ne znamo koje je komesu bilo ime, poznato nam je kako su mu se zvali otac i djed. Ne čuva se dakle uspomena samo na donatora, koji je dao da se ponovno sagradi porušena crkva Sv. Marije na Poljani nego i na njegov rod u tri naraštaja. Otac mu se zvao Konstancije, a djed mu je bio Veliki Sever.

Konstancije je pravo kasnoantičko ime, posve neuobičajeno u dalmatinskom patricijatu kasnijih stoljeća.⁵⁰ Upućuje na vrijeme kada je kasnorimska tradicija u uglednim dalmatinskim rodovima bila još živa. Sasvim autentično djeluju imena zidara koji su gradili crkvu. Upravo su onakva kakva se očekuju u bizantskoj Dalmaciji ranih stoljeća. Među njima nema ni jednoga slavenskog. Kršćanska imena *Isidorus*, *Demetrius* i *Theodorus* odaju istočni utjecaj koji je ojačao u dalmatinskim gradovima u vrijeme bizantske vlasti. I *Melota* je po tvorbenom sufiksu grčko ime, iako neobično i slabo poznato.⁵¹ Ta se imena jasno razlikuju od kasnorimskih kakva poznamo iz Salone, a odudaraju i od onih iz kasnijih stoljeća, kada se dalmatinska crkva opet našla sasvim u rimskoj sferi. Najsličnija su onima zadarskog patricijata kako se 918. javljaju u oporuci priora Andrije (CD 1, 25—28, nr. 21). Može se, dakako, pomišljati i na to da su ti zidari došli s Istoka. Nije, međutim, vjerojatno da bi tako kvalificirani majstori radili u solani. Sam poda-

⁴⁶ Treba se samo sjetiti kasnorimskoga kroničara koji je poznat kao *Marcellinus comes*.

⁴⁷ Usp. G. Novak, Uprava i podjela stanovništva u kasnorimskim gradovima Dalmacije, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 1, Zagreb 1951, 89—90.

⁴⁸ Usp. bilj. 45.

⁴⁹ Tako papa Grgur Veliki piše 596. pismo *clero et nobilibus Salonae consistentibus* i iste godine drugo *presbyteris, diaconibus et clero, nobilibus ac populo Iaderae consistentibus*. Usp. Novak, nav. dj., 86—87.

⁵⁰ U kazalu CD 1 ne javlja se niti jednom. U CD 2 samo jednom, kao ime benediktinskoga opata na Lokrumu.

⁵¹ Kao paralela može se navesti samo grčka riječ *μηλωτής* »ovčar«. Ona je zabilježena samo u Hesihijevu rječniku. Takvo ime dosad nisam uspio drugdje naći.

tak pak da su crkvu gradili zidari iz solane također daje toj vijesti biljeg autentičnosti jer će takvo što teško pasti na pamet ako nije zapisano zato što je upravo tako i bilo.

Da pramancir Lucius nije zabilježio gdje je našao vijest o obnavljanju crkve Sv. Marije na Poljani, ne bi se pomislilo da potječe iz kronike. U kronikama se o gradnjama obično ne donose tolike pojedinosti. Tekst koji je ispisao pramancir sličniji je ispravi ili građevinskom natpisu. Bit će, dakle, da je u izgubljenju splitsku kroniku ušao iz takva jednog izvora.

Kao trogirski biskup u vrijeme gradnje spominje se Petar. Zbog nje ga Farlati donosi pramancirov zapis sa skede njegova prasinovca. To je najstariji trogirski biskup za kojega je mogao doznati. Historiografija se inače slabo osvrće na nj.⁵² Vijest o njemu u skladu je s pretpostav-

⁵² Koliko smo mogli utvrditi, spominje ga samo M. Perojević u kronotaksi trogirskih biskupa što ju je priložio svojem izdanju trogirske povijesti Pavla de Andreis (Split 1908). On ga datira prema podatku izgubljene splitske kronike oko 700. Navodi ga i trogirski kronotaksa u Shematizmu katoličke crkve u Jugoslaviji (Zagreb 1975, 200). Tu je naveden pod godinom 970. To je krivi datum pod kojim Toma Arhidakon (c. 13) spominje cara Teodozija. Tek u najnovije vrijeme upozorio je M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima od 438. do 1097. godine, *Mogućnosti*, 27 (1980), br. 10—11, Split 1981, 968—969 na taj zapis. On ga pripisuje Petru, ocu historičara Ivana Luciusa, koji da ga je unio u svoj rukopisni zbornik koji se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru (Ms. 617, f. 122v). On citira Farlatija, 4 (1769) 306—307, kao izdanje toga teksta i donosi ga upravo onako kako je tamo otisnut, prilagodivši tek pravopis današnjem uzusu. U istom svesku »Mogućnosti« upotrijebio je T. Marasović, Značaj ranosrednjovjekovnog graditeljstva u Trogiru, *ibid.*, 1004 zapis pramancira Luciusa citirajući Farlatija. Oslonjen na tu vijest, vratio se svojoj prvobitnoj dataciji crkve Sv. Marije na Poljani (v. bilj. 44). Na istu se vijest osvrće i I. Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, Split 1985, 40. Teško je razumjeti zašto za pramancirov zapis kaže da je »prijeporan i zbunjajući dokument«, kad se o njemu, koliko je meni poznato, nigdje još nije raspravljalo, a svojim se sadržajem potpuno uklapa u vrijeme na koje se odnosi, pa teško može koga zbuniti. Babić, istina, misli da ono *muratorii de salina* (u Farlatija je otisnuto *de Salina* s velikim slovom) treba ispraviti u *muratorii de Salona*. Takva bi korektura imala dalekosežne implikacije jer se Salona tada u drugom desetljeću 8. stoljeća javlja kao centar zidarstva iz kojega se majstori zovu u Trogir. To je u takvoj suprotnosti s našim predodžbama o razorenoj i opustošenoj Saloni onoga vremena da doista mora zbuniti. Ž. Rapanić, Iz prošlosti srednjovjekovnog Trogira, *ibid.*, 993—1000, ne osvrće se na tu važnu vijest o Trogiru u vrlo ranom srednjem vijeku. Sasvim je neobično što ona nije privukla pozornost istraživača početaka hrvatske povijesti. Bit će to, možda, u vezi i s time što Lucius u svojim djelima, čini se, nigdje nije upotrijebio taj ispis sa svoje skede o kojoj govori Farlati. To mi je, kad sam ga konzultirao, u razgovoru (24. IV. 1987) potvrdio kolega Miroslav Kurelac, upravitelj Zavoda za povijesne znanosti JAZU, danas sigurno jedan od najboljih poznavalaca Luciusovih djela i njegove rukopisne ostavštine. U drugom razgovoru (11. V. 1987) rekao mi je da je u svojim bilješkama našao prijepis iz Luciusova zbornika (*codex Lucianus*) što se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru i sadržava jednu verziju zabilješke pramancira Luciusa o gradnji crkve Sv. Marije na Poljani. Signatura rukopisa i naznaka lista odgovaraju onima koje navodi Ivanišević. Tekst je, međutim, različit od Farlatijeve, koji donosi Ivanišević. Odatle se razabire da je, čini se, jedno Luciusova skeda, koju spominje i s koje je dobio svoj tekst Farlati, a drugo opet zapis u *codex Lucianus*. Po tome bi nam zabilješka pramancira Luciusa iz splitske kronike bila sačuvana u dvije tekstovne verzije, kojih će međusobni odnos trebati potanko istražiti. Kolega Kurelac me je istom prilikom upozorio i na najnoviju literaturu o tom zapisu. I na ovom mu mjestu

kama da je trogiriska biskupija osnovana već u najranijem srednjem vijeku.⁵³ To što se o caru i o biskupu govori kao o gospodinu (*dominus*), također je u potpunom skladu s kasnoantičkim oslovljavanjem.

Od svih imena ispisanih iz splitske kronike najzanimljivije je međutim ono Velikoga Severa. Ta nam je osoba dobro poznata jer je po pričanju Tome Arhidakona neki Sever, zvan veliki, odigrao važnu ulogu pri naseljavanju salonitanskih izbjeglica u Dioklecijanovoj palači i pri osnivanju splitske crkve. Pričajući o tome Toma je vrlo opširan i jasno se razabire da je podatke kojima je raspolagao bogato iskitio domišljajima o tome kako je to moglo biti, u smislu onoga njegova *opinionem sequentes*. To uočljivije je da, kad govori o Velikom Severu, spominje vrlo konkretne i markantne pojedinosti, koje odudaraju od općih mjesta u koje su utkane.

Samo ime *Severus* rimsko je i dobro pristaje salonitanskom građaninu. Karakterističan je atribut *magnus*. Taj ne pripada službenom rimskom imenu nego je nadimak nastao u prisnom krugu. Poslije pada Salone, u zbjegu, ta je razina ophođenja posve prevladala među izbjeglicama, pa je preuzeta i u javnom bilježenju događaja. O imenu *Magnus Severus* kaže Toma (c. 10, ed. Rački, p. 31—32) ovo: *Erat autem inter Salonitanos qui ad proximas insulas secesserant vir quidam, Severus nomine, cuius domus fuerat iuxta columnas palatii supra mare. Hic quia pre ceteris maiori auctoritate pollebat, Magnus Severus appellabatur.*⁵⁴ »A među Salonitancima koji su se bili sklonili na obližnje otoke bio je jedan čovjek, po imenu Sever, čija je kuća bila kod stupova palače na moru. Jer se on nad ostalima isticao većim ugledom, zvali su ga Veliki Sever«. Dalje pripovijeda kako je taj Sever potaknuo svoje sugrađane da se nastane u Dioklecijanovoj palači.

Ako je Toma u svom izvoru našao neobično ime *Magnus Severus*, a ono je, kako pokazuje izvod pramancira Luciusa iz izgubljene splitske kronike, postojalo takvo u starim zapisima, mogao je to njegovo objašnjenje naći domišljajući se sâm (*opinionem sequens*). Ne može se dakle tvrditi da je već u izvoru to ime bilo tako objašnjeno, iako se to nipošto ne može isključiti. Mnogo je specifičniji onaj drugi podatak: da je taj Veliki Sever imao kuću kod stupova palače na moru. Takav podatak nije mogao proizaći iz slobodnoga Tomina domišljanja, nego je morao biti sadržan u njegovu izvoru, kakvoj starijoj kronici ili zapisu.

Toma Arhidakon uvodi Velikoga Severa u svoje pripovijedanje kao uglednog Salonitanca u otočkom zbjegu. Kad kaže da je njegova kuća bila kod stupova palače na moru, ne može se to u tom kontekstu razumjeti drukčije nego da je to bila njegova kuća u Saloni i da ju je

srdačno zahvaljujem za tu kolegijalnu suradnju. Istom smo se prilikom dogovorili da će on potanko istražiti sve što se o toj vijesti može naći u Luciusovoj ostavštini i na tim pouzdanim temeljima uspostaviti kritički tekst pramancirova zapisa.

⁵³ Do takva je zaključka došla N. Klaić, *Trogir u srednjem vijeku*, II, 1: *Javni život grada i njegovih ljudi*, Trogir 1985, 22—28 na temelju drugih elemenata i općenitijih rasuđivanja.

⁵⁴ U izdanjima Tomina teksta (Rački, N. Klaić, Gunjača) piše se *magnus Severus* malim slovom. Kako se po izričitu Tominu kazivanju radi o stalnom nazivu, dakle o imenu te osobe, treba ga pisati velikim slovom i tako je tekst ovdje i donesen.

Sever izgubio pri osvajanju i razaranju grada.⁵⁵ Pritom ostaje sasvim nejasno kakva je to palača. O njoj se nigdje ne saznaje ništa, a palača na samoj obali slabo se uklapa u sliku koju nam pokazuju iskopine u Salonu i njezina topografija. Neobično je nadalje što Toma, kada već spominje palaču o kojoj se ništa poblize ne kazuje, ne govori o »nekoj palači« nego naprosto o »palači«, kao da svatko zna koja je.⁵⁶

U srednjovjekovnom Splitu, kad se spomenula palača (*palatium*) i njezini stupovi s morske strane, morala se odmah pred očima stvoriti slika Dioklecijanove palače. I današnji čitatelj od prve tako razumije Tomu i tek pri poblizem razmatranju uviđa nesklad što postoji između takva razumijevanja podatka o Severovoj kući i konteksta u kojem se on donosi. Nije dakle neumjesno ako se postavi pitanje je li taj podatak i u Tominu izvoru stajao u tom istom kontekstu ili u drugom, koji je dopuštao da se te riječi shvate onako kako se to spontano nameće, jer su se doista i odnosile na Severovu splitsku kuću u dijelu Dioklecijanove palače koji je okrenut prema moru.

Severova kuća javlja se u Tominu pričanju na još jednom mjestu. Pošto je opisao kako je Ivan Ravenjanin obnovio u Splitu crkveni život i onda postao prvi nadbiskup u novome gradu, kaže Toma (c. 11, ed. Rački p. 34) ovo: *Tunc prenomīnatus Severus domicilium suum, quod in Spalato sortitus fuerat quando de insulis redierunt, donavit ecclesie cum turri angulari et palatio episcopium ibi fieri statuens; ibique venerabilis presul Johannes primitus habitare cepit.* — »Tada je prije spomenuti Sever darovao crkvi svoj dom, koji mu je pao u dio kada su se vratili s otoka, s ugaonim tornjem i palačom, određujući da tamo bude biskupski stan; i ondje je prečasni kolovođa Ivan kao prvi počeo stanovati«.

Odatle se saznaje zašto je splitska crkva čuvala uspomenu na Velikog Severa. Sjećala ga se ne samo kao uglednoga izbjeglice iz Salone koji je potakao svoje sugrađane da se s otoka vrate na kopno i nastane u Dioklecijanovoj palači. Tako je on utjelovljivao kontinuitet između Salone i Splita, a do toga je splitskoj crkvi bilo jako stalo zbog njezinih aspiracija na metropolitansku vlast u Dalmaciji, koje su se osporavale s raznih strana. Uspomena na osobu Velikoga Severa bila je kao zalag nepobitnosti kontinuiteta na kojem su te aspiracije bile pravno zasnovane. Splitska crkva sjećala se, međutim, Severa i kao svojega prvoga velikog darovatelja. On je toj crkvi poklonio lijep stan koji je sebi uređio na mjestu koje mu je prepušteno kada su salonitanski bjegunci, vrativši se s otoka na kopno, počeli uređivati i pregrađivati Dioklecijanovu palaču kako bi se smjestili u njoj. S obzirom na Severov ugled i na ulogu koju je odigrao pri tom povratku na kopno, jasno je da mu je bio dodijeljen lijep dio palače na povoljnom mjestu. Pripala mu je

⁵⁵ Tako je to mjesto razumio Šišić, Povijest, 281: »Od propasti svoga grada utekoše Salonjani na susjedna ostrva, kaže izvor, 'a među njima bješe neki čovjek imenom Sever, čija je kuća bila (razumije se, u bivšoj Salonu) pokraj stupova neke palače kraj mora«.

⁵⁶ Vidi se to i odatle što je Šišić prevodeći to mjesto stavio »neke palače« kao da to stoji kod Tome. Usp. bilj. 55. Činilo mu se da bez toga prijevod nema pravo-ga smisla.

čitava ugaona kula i uz nju komad krila, u kojem se dala urediti mala palača, barem po skromnim mjerilima onih teških vremena. On je sve to prepustio crkvi da joj posluži kao biskupski stan. Time je Veliki Sever bio usko povezan s osnivanjem crkvenoga sjedišta u Splitu, a svojom je osobom povezivao to osnivanje s propašću Salone i sa zbjegovima na otocima, što je, naravno, za splitsku crkvu bio razlog više da čuva uspomenu na nj.

Tako se u najstarijim zapisima splitske orkve Veliki Sever javljao kao vlasnik kuće i njezin darovatelj. Ona je vjerojatno bila na morskoj strani Dioklecijanove palače, u kojoj su se, kako kaže Toma, smjestili svi povratnici.⁵⁷ Bit će da je Severova kuća, mala palača, bila do nekih stupova na morskom pročelju Dioklecijanove zgrade. Toma je to znao iz svojega izvora, koji se osnivao na starim zapisima, i kada je prvi put spomenuo Velikoga Severa, okarakterizirao ga je odmah onako kako je bilo zabilježeno u izvorima: kao vlasnika kuće kod stupova palače s njezine morske strane. Time je ta karakteristika ušla u neprimjeren kontekst jer je Toma bio tek započeo opširno pričanje o osnivanju Splita i govorio o Severu još samo kao o izbjeglici iz Salone, u vremenu dakle kada još nije mogao biti vlasnik kuće u Dioklecijanovoj palači. Zapis na kojem se zasnivao njegov izvor bio je mnogo sažetiji. Veliki Sever je tamo, čini se, bio naveden kao vlasnik kuće što je onda darovanjem pripala crkvi i postala biskupski stan, a dalje je o njemu bilo zabilježeno i to da je upravo on potakao salonitanske izbjeglice da se vrate na teritorij svojega grada i tamo nastane u Dioklecijanovoj palači. Takav je zapis mogao stati u nekoliko redaka i lako je zamisliv u kakvoj pontifikalnoj kronici ili čak u katalogu s nešto bogatijim podacima. A uz Ivana Ravenjanina, prvoga splitskog nadbiskupa, mogao se i u vrlo sažetu tekstu naći nešto sadržajniji zapis.

Bilo bi dokono sada raspravljati o tome je li Toma Arhđakon bio svjestan toga kako je novi kontekst u koji je stavio podatak o Severovoj kući upućivao na to da se on krivo razumije. Takav mu nesporezum, međutim, nije mogao biti nemio jer je upućujući tobože na staru Severovu kuću u njegovoj osobi još dojmljivije povezivao Salonu sa Splitom. Za nas je, svakako, povoljno što nije bolje izgadio formulaciju i tako izbrisao tragove svojega rada s izvorom. Ovako se još lijepo da razabrati sadržaj zapisa na kojem je zasnovano njegovo pripovijedanje. Ima nekih elemenata po kojima bi se mogle pokušati rekonstru-

⁵⁷ Ed. Rački, p. 32 (c. 10): *Et sic illa populosa civitas Salona nobilis et antiqua, pro multis peccatis que in Deum comiserat, ad tantam extitit miseriam devoluta ut de illa magna sui populi frequentia non tot remanserant qui possent illius parvi oppidi ambitum civibus replere; sed in ea parte que supra mare respicit se componentes reliquam partem urbicule vacuum dimiserunt.* — »I tako je onaj mnogoljudni grad Salona, slavan i star, zbog mnogih grijehova kojima je zgriješio protiv Boga, propao do tolike bijede da ih od onoga velikoga mnoštva njegova naroda nije ostalo ni toliko da bi mogli ispuniti građanima opseg onoga malog utvrđenog mjesta; nego su se smještali u onom dijelu koji gleda prema moru, a preostali dio gradića ostavili su praznim.« Reklo bi se da je Toma raspolagao starim i pouzdanim podatkom o tome kako je Dioklecijanova palača isprva bila naseljena i da je to uzeo kao povod da retorički razvije ovaj svoj moralizatorski ekskurz.

irati i njegove riječi, pa i rečenice, jer je vrlo vjerojatno da ih je Toma utkao u svoj tekst. (O tome vidi Dodatak 2.)

Splitska crkva nije čuvala uspomenu samo na Velikoga Severa nego je u svojim zapisima pratila i njegov rod. To nam objašnjava kako se u splitskoj kronici sačuvala vijest da je njegov unuk dao u Trogiru sagraditi novu crkvu Sv. Marije na Poljani. Upravo osoba Velikoga Severa povezuje taj trogirski događaj sa Splitom. Tako je pramancir Lucius u Splitu našao podatak za koji se u njegovu gradu, kojega se neposredno ticao, više nije znalo. Kako smo gore razložili ta se vijest izgubljene splitske kronike zasniva najvjerojatnije na zapisu, možda čak ispravi ili natpisu, iz samoga vremena gradnje. Bilo je to u drugom desetljeću 8. stoljeća. Veliki Sever je tada, upravo pod tim imenom, bio poznata osoba. Unuk mu je u to vrijeme bio čovjek moćan, bogat i ugledan. Uspomena na Velikoga Severa čuvala se u njegovu rodu i u splitskoj crkvi. Inače ne bi podatak o tome da je njegov unuk sagradio crkvu u Trogiru ušao u splitsku kroniku. Može se dakle pretpostaviti da su prvi zapisi splitske crkve o Velikom Severu bili stariji od zapisa o gradnji njegovu unuka. Što taj nosi naslov komesa u Trogiru i tamo nastupa kao darovatelj, zanimljiv je podatak o prisnim odnosima između splitskog i trogorskog nobiliteta u najstarije doba.

Čini se, dakle, po svemu da jest moguće ući u trag najstarijim zapisima splitske crkve. Oni potječu iz razdoblja koje nam je tamno i nije-mo. Preko njih nam ono ipak progovara, ako taj govor i nije neposredan. Dosad su utvrđeni ovi splitski zapisi najstarijeg vremena:

1. Zapis o carskom reskriptu i zapovijedi na temelju kojih su uređeni odnosi salonitanskih izbjeglica u Dioklecijanovoj palači i slavenske rodovske vlasti na solinskom polju. U taj su zapis preuzeti bitni elementi protokolarne i diplomatske terminologije i frazeologije izvornih isprava i vremena iz kojega potječu (vidi gore str. 25—28).

2. Zapis o tome da je neki Veliki Sever, kad je Ivan Ravenjanin postao nadbiskup u Splitu, poklonio crkvi kuću u Dioklecijanovoj palači da posluži kao biskupski stan. U tom je zapisu stajala i primjedba o tome da je upravo taj Veliki Sever potaknuo svoje sugrađane da se nasele u palači. Taj zapis je vjerojatno stajao među podacima o Ivanu Ravenjaninu u kakvoj pontifikalnoj kronici ili katalogu splitskih nadbiskupa (vidi gore str. 35—37).

3. Zapis o tome da je za cara Teodozija III. (715—717) nadbiskup u Splitu bio Martin. Takav se nadbiskup doista nalazi u sačuvanim splitskim katalozima, pa se može pomišljati da se podaci o drugim biskupima toga vremena u njima također osnivaju na starim zapisima (vidi gore str. 29—31).

4. Zapis o tome kako je za istoga cara Teodozija unuk Velikoga Severa dao u Trogiru, u vrijeme biskupa Petra, sagraditi novu crkvu Sv. Marije na Poljani. U njemu su navedena i imena zidara koji su radili na toj gradnji. Taj zapis je zasnovan na nekoj ispravi ili natpisu iz samoga vremena gradnje i ušao je u neku splitsku kroniku, o kojoj ne znamo ništa pobliže nego samo to da je sadržavala taj zapis (vidi gore str. 31—35).

5. Zapis o tome kako je hrvatsku vlast osnovalo sedam ili osam slavenskih rodova koji su se doselili iz Poljske i Češke (vidi gore str. 21—24).

Ti su zapisi ovdje navedeni vjerojatnim redosljedom svojega postanka: Uređivanje odnosa sa Slavenima prethodilo je osnivanju crkvenoga sjedišta u Splitu. To je osnivanje opet za tri naraštaja starije od gradnje u Trogiru. Zapis predaje o postanku hrvatske vlasti ne da se vremenski bliže odrediti, ali je stariji od 11. stoljeća.

Sve su to samo sitni ulomci, ali su ipak u više nego samo jednom pogledu znatni. Povijesna težina njihova sadržaja nipošto nije neznatna, pa kritička historiografija identifikacijom tih fragmenata dobiva nove elemente za svoja rasuđivanja. A kako god bili mali, oni su valjano uporište i za književnu povijest našega najranijega srednjovjekovlja. Uz oskudne epigrafske podatke i hagiografsku tradiciju, kojoj je niti teško razmrsiti, osobito nam jasno dokumentiraju kontinuitet latinske pismenosti u gradovima bizantske Dalmacije. U njima se pokazuje jedan književni rod koji je u to doba dobio osobito veliku važnost. To su memorijalni zapisi na temelju kojih su nastajali veći oblici: biskupski katalozi i pontifikalne kronike. Prvo poglavlje svake naše buduće književne povijesti time je bitno obogaćeno. Nepoznati sastavljač 19. kataloga u Farlatijevoj zbirci nije neosnovano zapisao pred imenom Ivana Ravenjanina *Pars tertia ex vetustioribus ecclesiae Spalatensis memoriis*. Pokazalo se da je to, kao i ono što navodi o vrelima prvih dvaju dijelova svojega kataloga, upravo tako.

DODATAK 1.

Boljega uvida radi daje se ovdje pregled svih onih izraza u Tominu pripovijedanju na kraju 10. poglavlja o odnosima Splitskana s carevima i Hrvatima koji imaju potpune podudarnosti u ranosrednjovjekovnim grčkim izvorima: »Čuda Dimitrija Solunskoga« (M) i u protokolarnom formularu bizantskoga dvora za dopisivanje sa slavenskim vladarima u Dalmaciji što ga donosi Konstantin Porfirogenet u djelu »O ceremonijalu« (DC). Tek kad se te podudarnosti uzmognu obuhvatiti jednim pogledom, razabire se koliko je tu Tomino pričanje zasnovano na službenoj bizantskoj terminologiji i frazeologiji onoga vremena u kojem je prema njegovu kazivanju nastao Split (usp. gore str. 26—28):

<i>legionatem miserunt ad imperatores Constantinopolitanos</i>	ἔστειλε πρὸς τὸν κύριον τῶν σκήπτρων πρεσβεύσων αὐτῶν	(M)
»poslali su (Splitskani) poslanstvo carigrad- skim carevima«	»poslao je (Kuver) poslanstvo gospo- daru žezla«	
<i>supplicantes et petentes</i>	αἰτῶν	(M)
»moleći ponizno i tražeći«	»tražeći«	
<i>quod et factum est</i>	ὃ δὴ καὶ γεγένηται	
»što se i dogodilo«	»Što se i dogodilo«	

<i>iussio</i>	}	κέλευσις (DC)
»zapovijed«		»zapovijed«
<i>domini principes</i>	}	κελευσθήναι (M)
»gospodari carevi«		»da bude zapovijedeno«
<i>Gothorum duces</i>	}	φιλόχριστοι δεσπότες (DC)
»gotski knezovi«		»kristoljubivi gospodari«
<i>duces Gotorum et Sclavorum</i>	}	οἱ τοῦ ἔθνους τῶν
»knezovi Gota i Slavena«		Δρουγουβιτῶν ῥήγες (M)
		»rodovski kraljevi naroda Druguvita«

Ti su izrazi ujedno ključni u Tominu pripovijedanju, pa se upravo u tome pokazuje kako je ono zasnovano na vrelu koje se temelji na autentičnim tekstovima bizantskih kancelarija.

DODATAK 2.

Pošto su u samom članku (vidi gore str. 35—38) izneseni pouzdani zaključci do kojih se može doći o najstarijim crkvenim zapisima o osnutku Splita i njegove crkve i o njezinu prvom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, na kojima je Toma Arhiđakon zasnovao svoj povijesni prikaz, vrijedno je ovdje pozabaviti se pobliže pojedinostima Tomina teksta jer njihova potanja analiza omogućuje da se do neke mjere rekonstruira i sam tekst toga njegova izvora. Tu, dakako, nije moguće doći do potpuno čvrstih zaključaka nego se mora ostati i pri više ili manje uvjerljivim pretpostavkama. Ne bi, međutim, bilo dobro da se zbog te neizvjesnosti posve izostavi sve ono što se, iako nije posve sigurno, ipak nameće pomnijem razmatranju. Stoga se rekonstrukcija onoga zapisa, koliko je uopće moguća, donosi ovdje u dodatku da se njezini manje sigurni zaključci ne pomiješaju s onim sasvim pouzdanim oko utvrđivanja Tomina vrela i ne okrnje njegovu cjelovitost. Tako će se ujedno bolje moći razložiti razmatranja na kojima je zasnovan taj pokušaj rekonstrukcije jer ona zahtijeva da se tekstu Tomina pripovijedanja pristupi drugim redom i s drugoga gledišta nego se nametnulo pri samom utvrđivanju njegovih vrela.

O postanku Splita i o osnivanju njegove nadbiskupije¹ pripovijeda Toma u 10. i 11. poglavlju svojega povijesnoga djela. To je pripovijedanje

¹ Titula nadbiskupa u dalmatinskim je gradovima vrlo stara i nije u starije doba bila vezana za metropolitansku vlast. Stoga vijesti o tome da su u Splitu i Dubrovniku od samog početka stolovali nadbiskupi nisu neistinite. Nema opravdanja jedino to što se u tome poslije vidjela potvrda da su te crkve od samoga početka bile i sjedište metropolija. To, međutim, po svemu što znamo nije bilo tako. Usp. R. Katičić, Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Nikeji godine 787, *Filologija*, 11, Zagreb 1982—83, 75—92, osobito str. 79—80.

razmjerno opširno i stilistički razvedeno. U izdanju Račkoga ono obuhvaća dvije i pol tiskane stranice. U njem se neki vrlo konkretni podaci donose na više mjesta u napadno podudarnom izričaju. Prvo je mjesto gdje se ti podaci javljaju odmah na početku 10. poglavlja, kada se pripovijeda kako je neki Sever, zvan Veliki, potaknuo svoje sugrađane, salonitanske izbjeglice na otocima, da se vrate na kopno i nastane u Dioklecijanovoj palači. Ti se podaci ponavljaju s podudarnim izrazima dalje u istom poglavlju, osobito pri njegovu kraju, kada se govori o tome kako su se salonitanski bjegunci doista nastanili u palači, i u 11. poglavlju, kada se pripovijeda o tome kako je Veliki Sever svoju kuću u Splitu poklonio crkvi da bude biskupski stan. Da bi se bolje uočavale tekstovne podudarnosti pri ponavljanju tih podataka, potrebno je ovdje donijeti sva ta mjesta u cijelosti.

Na početku 10. poglavlja stoji: *Erat autem inter Salonitanos qui ad proximas insulas secesserant vir quidam, Severus nomine, cuius domus fuerat iuxta columnas palatii supra mare. Hic quia pre ceteris maiori auctoritate pollebat, Magnus Severus appellabatur. Iste cepit adhortari concives suos ut ad patriam redirent. Sed quia non erat tutum inter ruinas urbis antiquae habitacula ponere, consulebat eis ut in edificio Dioclitiani se interim reciperent, ubi securius comorantes aliquam saltem particulam sui territorii incolere valerent, donec rebus prosperius succedentibus Salonam reedificandi possibile foret.* — »A među Salonitancima koji su se sklonili na obližnje otoke bio je jedan čovjek, po imenu Sever, čija je kuća bila kod stupova palače na moru. Jer se on nad ostalima isticao većim ugledom, zvali su ga Veliki Sever. Taj je počeo poticati svoje sugrađane da se vrate na očevinu. Ali jer nije bilo sigurno postaviti nastambe u ruševinama staroga grada, savjetovao im je da se privremeno smjeste u Dioklecijanovoj zgradi, gdje bi mogli, boraveći sigurnije, stanovati bez velika straha barem na nekom djeliću svojega zemljišta dok se stvari ne budu odvijale povoljnije i ne bude moguće obnoviti Salonu.«

U tom se pripovijedanju navode tri vrlo konkretna podatka koji se donose u vrlo karakterističnom izrazu. To je prvo podatak o kući Velikoga Severa: *cuius domus fuerat iuxta columnas palatii supra mare*. Drugi je podatak da se salonitanski izbjeglice, potaknuti od Velikog Severa, vraćaju u domovinu: *ut ad patriam redirent*. Teško je u prvi mah odrediti kako na tom mjestu valja shvatiti *patria*, no očito je ta riječ tu upotrebljena etimološki, to je »zemlja otaca«, »vlasništvo otaca«, upravo »očevina«. Da je to doista tako, pokazuje se nešto dalje kada se ta očevina na koju se vraćaju salonitanski izbjeglice označuje kao *suum territorium* »svoje zemljište«, pa naseljavanje u Dioklecijanovoj palači za njih znači *aliquam saltem particulam sui territorii incolere*. To je pak već pravna terminologija. Očevina i vlastito zemljište izbjeglih salonitanskih građana mogu se na ovom mjestu valjano shvatiti samo kao *ager Salonitanus*, područje koje je u sastavu Carstva pripadalo njihovoj *civitas*. Riječ *territorium* upotrebljava se u antici upravo u tom smislu. Dioklecijanova palača, Marjan s poluotokom i pred njima otok Solta, ono zemljište dakle koje palača, kad služi kao tvrđava, štiti od kopna i s kojim se nalazi u stalnoj i najužoj komunikaciji doista je malen dio toga

gradskoga teritorija, ali mu u potpunosti pripada. To je dakle povratak Salonitanaca na očevinu.²

Ključni podatak je tu Dioklecijanova zgrada: *aedificium Diocletiani*. Toma, naime, piše: *consulebat eis ut in edificio Dioclitiani se interim reciperent, ubi securius comorantes aliquam saltem particulam sui teritorii incolere valerent*. O toj zgradi piše Toma već u 4. poglavlju svoje povijesti. Tamo kaže: *Per idem tempus Dioclitianus, pater Maximiani, qui ex Dalmatie partibus oriundus extitit, ob res ab eo pro re publica multum strenue gestas, a senatu populoque Romano imperator fuerat constitutus* — »U isto je vrijeme Dioklecijan, otac Maksimijanov, koji je potekao iz dalmatinskih strana, ustoličen od senata i naroda rimskog za cara jer se djelima bio snažno založio za dobrobit države«. I dalje u istom poglavlju čitamo o Dioklecijanu: *Et quia Dalmatinus erat origine, nobilius edificium prope Salonam edificari iussit in modum urbis munitissime, quasi imperiale palatium, in quo templa facta sunt ydolorum Iovis, Asclepii, Martis, sicut apparet usque in hodiernum diem* — »I jer je rodom bio Dalmatinac, naredio je da se blizu Salone sagrađi znatnija zgrada slična jako utvrđenu gradu, kao carska palača, u kojoj su podignuti hramovi idola: Jupitera, Asklepija, Marta, kako se jasno razabire sve do današnjega dana«. (Vidi i bilj. 5.)

To je dakle *aedificium Diocletiani*. O njemu tu stoji dvoje što je bitno za naš kontekst. Toma kaže da je ta zgrada sagrađena *in modum urbis munitissime*, pa je mogla služiti kao utvrđeno gradsko naselje, i da je u svoje doba služila kao *palatium imperiale*. *Aedificium Diocletiani* je po tome *urbs munita*, ono je i *palatium*.

Kada Toma u 10. poglavlju piše o tome kako je Veliki Sever poticao svoje sugrađane na povratak i što im je upravo predlagao, poziva se neizravno na 4. poglavlje. Ako se naime salonitanski izbjeglice nastane u *aedificium Diocletiani* moći će tamo *securius commorare* i *aliquam saltem particulam sui territorii incolere sine magno timore* jer je ta zgrada sagrađena *in modum urbis munitissimae*, a došla su takva vremena da *non erat tutum inter ruinas urbis antiquae habitacula ponere*. Tako se tekst 4. poglavlja čvrsto uklapa u kontekst početka 10, gdje se govori o Severovim prijedlozima. Na oba se mjesta javljaju isti ili sukladni pojmovi, a podudarna je i terminologija. Na oba se mjesta javlja *aedificium Diocletiani* i *palatium*, što se odnosi na isti predmet. O tome da se *palatium* na početku 10. poglavlja (*iuxta columnas palatii supra mare*) odnosi na Dioklecijanovu palaču vidi gore str. 36—37.

Dalje u 10. i u 11. poglavlju priča Toma o tome kako su salonitanski izbjeglice prihvatili Severove prijedloge, kako su ostvarivali njegovu osnovu i što se sve pritom događalo. To je pripovijest o postanku Splita i crkvenoga sjedišta u njemu. Govoreći o tome, Toma se vraća na sva tri spomenuta konkretna podatka i upotrebljava istu terminologiju. Izrazi koji su nam potakli pozornost pri razmatranju teksta Severovih prijedloga postaju od toga još karakterističniji.

² Usp. P. Skok, Postanak Splita, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik 1952, 19—62, osobito str. 60.

Toma prvo priča kako su se povratnici s otoka nastanili u Dioklecijanovoj palači. O tome kaže: *et venientes intraverunt predictum edificium, quod non pro civitate sed pro regia aula constructum erat. Et quia spatiosum erat palatium, Spalatium appellare ceperunt* — »I došli su i ušli u spomenutu zgradu, koja nije bila sagrađena da bude grad nego kraljevski dvor. I jer je to bila prostrana palača (*spatiosum palatium*) stali su je zvati Split (*Spalatium*)«. Tu je opet riječ o nastanivanju u palači, a pritom se javljaju oba karakteristična izraza *aedificium* i *palatium*. Time se to pripovijedanje uklapa u jedan kontekst sa Severovim prijedlozima na početku istoga 10. poglavlja i s opisom Dioklecijanove zgrade u 4. poglavlju. Taj se kontekst sklapa još čvršće kad se uzme u obzir da Toma u 4. poglavlju dodaje još i ovo: *Hoc scilicet edificium Spalatium dictum est a pаланtheo, quod antiqui spaciosum dicebant palatium* — »Ta je pak zgrada nazvana Split po palanteju, kako su stari nazivali prostranu palaču«. Tu je dakle isto tumačenje postanka imena Split, samo se *Spalatium* ne izvodi izravno iz *spa(tiosum) palat(i)um* nego se uvodi još i riječ *pallantheum*, za koju se kaže da je starima značila upravo to. Upotrebljavala se kao ime za Palatin u Rimu. Pokazuje se, međutim, da je tumačenje imena *Spalatium* kao *spatiosum palatium* čvrsto upleteno u kontekst što nam se ovdje počeo pokazivati. (Vidi bilj. 5.)

Nastanivanje povratnika u Dioklecijanovoj palači dovelo je odmah do teških sukoba. Toma o tome priča u završnom dijelu 10. poglavlja. Pokazalo se da je Sever imao pravo predviđajući opasnost. Palača je bila potrebna kao utvrđen grad (*urbs munitissima*), ali nije bila dovoljna jer su ih knezovi Gota-Slavena (*Gothorum duces, duces Gotorum et Sclavorum*), a to će prema 7. poglavlju reći Hrvata (*populi qui nunc dicuntur Chroate . . . Gothi a pluribus dicebantur, et nichilominus Sclavi*) žestoko napadali, pustošili im usjeve i nisu im dopuštali da provire iz utvrđene palače. Očito se pokazalo da je solinsko polje dobilo nove gospodare, da je *ager Salonitanus* sada pripadao njima i da su oni odlučno branili svoj posjed. U tome nema ništa neobična ni neočekivana jer je to prirodna posljedica osvojenja i razorenja Salone, zbog čega su se i neki njezini građani našli kao izbjeglice na otocima.

Neobičnijim se može učiniti daljnji razvoj događaja. Kada su Splitsani uvidjeli da im zaštita utvrđene palače nije dovoljna da bi mogli opstati na svojoj očevini, zatražili su od carske vlasti da im dopusti da se nastane u palači. Carska im je vlast dala traženo dopuštenje i naredila hrvatskoj vlasti da Splitsane ostavi na miru. Na tom je temelju počelo mirno življenje u kojemu su veze između splitskih Rimljana i Hrvata u solinskom polju i njegovu gorovitu zaleđu postajale sve uže i prisnije.

U vezi s tako opisanim razvojem postavljaju se dva pitanja. Zašto Splitsani traže od carske vlasti dopuštenje da se nastane u Dioklecijanovoj palači kad su se tamo već nastanili kao na svojem, ne tražeći dopuštenje ni od koga? Čemu takvo naknadno dopuštenje? I kako to da Hrvati, koji kao divlji osvajači bespoštedno udaraju po Rimljanima, carskim podanicima, kad se pojave na njihovu zemljištu stečenu osvajanjem, primaju i poštuju carsku zapovijed, puštaju, pošto je izdana takva zapovijed, Rimljane u Dioklecijanovoj palači na miru, pa se na tome utemeljuju

trajni i stabilni odnosi zajedničkoga življenja? Ako su Hrvati tako divlji i dušmanski da udaraju po Rimljanima čim ih ugledaju, kako onda slušaju cara? A ako slušaju cara, kako onda udaraju po Rimljanima?

Ta se pitanja dosada nisu ozbiljno postavljala, vjerojatno zato jer se mislilo da je Tomina prikaz tih davnih događaja nastao početkom druge polovice 13. stoljeća, pa je bilo i očekivati da u ponečemu bude i smušen i nesklapan. Pošto se, međutim, pokazalo da je Toma svoj prikaz tih događaja preuzeo iz vrela koje se, po svjedočanstvu autentične terminologije, zasniva na dokumentima iz vremena o kojem izvješćuje (usp. gore str. 25—28 i Dodatak 1), moraju se ta pitanja postaviti sa svom težinom i sa svom ozbiljnošću.

Odgovor na ta pitanja sadržan je također u autentičnoj terminologiji Tomina prikaza. Treba pogledati što su povratnici u Dioklecijanovoj palači upravo tražili od carske vlasti. O tome Toma kaže ovo: *Tunc cives, inter se consilio habito, legationem miserunt ad imperatores Constantianopolitanos supplicantes et petentes ut liceret in Spalato habitare, et territorium sue civitatis Salone iure pristino possidere* — »Tada su se građani posavjetovali između sebe i poslali poslanstvo carigradskim carevima moleći ih ponizno i tražeći da im bude dopušteno stanovati u Splitu i posjedovati zemljište svojega grada Salone po starome pravu«.

Tu izrazi *Spalatum*, osobito u izričaju *in Spalato habitare*, i *territorium*, osobito u izričaju *territorium possidere*, vraćaju u kontekst Severovih prijedloga, gdje stoji *in edificio Diocletiani se recipere*, a iz istoga se konteksta zna da je to *spatiosum palatium*, pa odatle *Spalatum*, i *aliquam saltem particulam sui teritorii incolere*. Ponavlja se dakle isto, samo potpunije. Razmotre li se ponavljanja što su upravo utvrđena nešto pobliže, razabire se da tek ako se uzmu skupa daju doista precizno značenje. Tako se sada vidi da *patria/suum territorium* u tekstu Severovih prijedloga zapravo znači *territorium sue civitatis Salone*. Time smo pak nedvojbeno doprli do pojmovlja i terminologije javnoga prava Rimskoga Carstva, za koje pojam *civitas* ima osobitu važnost. Potvrdilo se da je pun sadržaj izraza *territorium* bio ispravno određen već pri razmatranju Severovih prijedloga (vidi gore str. 41).

Također se razabire da *territorium sue civitatis Salone... possidere* zapravo znači *aliquam saltem particulam sui teritorii incolere*.

U Tome stoji da je carska vlast udovoljila zahtjevu Splitsana: *Quod et factum est* — »Što se i dogodilo«. Ne može dakle biti da su tražili da im se vrati u posjed čitav *ager Salonitanus* jer je hrvatska vlast, koja je poštovala carsku naredbu, ipak i dalje ostala u solinskom polju. Splitsani su dakle službeno tražili samo to da im se prizna pravo na posjed onoga dijela salonitanskoga zemljišta koji se prirodno našao u njihovoj vlasti pošto su se nastanili u palači. To im je carska vlast odobrila, izričito se kaže da su postigli sve što su htjeli (*impetratis omnibus que volebant*), a Hrvati su poštovali to odobrenje, pa je tako stvorena podloga mirnomu življenju.

Nema dvojbe da su Splitsani, u skladu sa Severovom osnovom, htjeli dobiti u svoj posjed čitav stari *ager Salonitanus*. Ali to su bili dugoročni planovi koji su se mogli ostvariti tek u mnogo povoljnijim prilikama. Zato su u prvi mah tražili samo dio (*aliquam particulam*), i to onaj

na kojem je stajala prostrana palača (*spatiosum palatium, Spalatum*), Dioklecijanova zgrada *aedificium Diocletiani*), koja je kao utvrđen grad (*urbs munitissima*) pružala nužnu zaštitu. Teškoće pak u kojima su se povratnici u palači našli daju onom *non erat tutum inter ruinas urbis antiquae habitacula ponere* u obrazloženju Severova prijedloga posve konkretan sadržaj. Sve obuhvatnije se pokazuje kontekst iz kojega je Toma vadio formulacije svojega pričanja o počecima Splita. A utvrđivanjem toga konteksta utemeljuje se i rekonstrukcija Tomina vrela.

Tražeci da im se odobri posjed jednoga dijela salonitanskoga zemljišta, pozivali su se Splićani na staro pravo (*iure pristino possidere*). Nije to naprosto pravo (*ius*), a ono je, kako se zna, priznavanje svakomu onoga što mu pripada (*ius est suum cuique tribuere*), nego jedno posebno pravo obilježeno kao staro (*ius pristinum*). Time se implicira da postoji i drugo, novo pravo (*ius recens*). Tako se ocrtava bit pravnoga spora između Splićana i Hrvata koji je rješavala carska vlast u Carigradu. *Ius pristinum* stajao je tu prema *ius recens*. Povratnici u palači pozivali su se na *ius pristinum*, a Hrvati na solinskom polju i u njegovu gorovitu zaleđu na *ius recens*. S gledišta rimskoga javnog poretka tu se ne sukobljuje pravo s nepravom, *ius s iniuria*, nego jedno pravo, staro, s drugim, novim, a carska vlast jedno od tih prava odmjeruje o drugo i uspostavlja ravnotežu među zahtjevima što izlaze iz njih.

Jasno je rečeno i to u čem se sastoji *ius pristinum*. To je *territorium civitatis Salonae*. Nosioci toga prava su *Salonitani cives* koji su se s otokā vratili na kopno i nastanili u palači. No postoji i *ius recens*. I to je javno rimsko pravo, samo novije. Njegovi nosioci su Hrvati kao rodovska vlast: *gens Chroatorum, gens Sclavorum*, koji se u Tome zovu još i Goti, pa on kaže da se čak najčešće zovu tako. Ta njihova vlast je na svoj način uključena u rimski pravni poredak. A uključena je očito tako što je carska vlast rodu (narodu) Hrvata, organiziranom kao vojska (*populus/exercitus Chroatorum*), kao svojim federatima odstupila opustošene dijelove provincije Dalmacije pod određenim uvjetima (usp. o tome gore str. 28 i bilj. 32).

Time se dobiva odgovor na oba pitanja što su se bila postavila u vezi s Tominim pripovijedanjem o počecima Splita. Povratnici su se iz svojih otočkih zbjegova i uporišta bez većih teškoća mogli brodovima prevesti do morskoga ulaza u palaču. Izbjeglice na otocima vladali su morem, kako Toma pripovijeda u 8. poglavlju, i Slaveni se nisu usuđivali spustiti se od obale (ed. Rački, p. 29: *nullus Sclavorum erat ausus ad mare descendere*). Mogli su zaposjesti palaču i nastaniti se u njoj jer hrvatska vlast nije pokazivala interesa za antičke građevinske instalacije. Kao što Hrvati nisu zaposjeli ruševine Salone, nego su ih pustili da propadaju, a sami su ostali vani na polju jer nisu htjeli ni znali živjeti u gradu, razumljivo je da nisu zaposjeli ni palaču. Salona je bila zauzeta, opljačkana i razorena. Palača je, naprotiv, čini se, ostala gotovo netaknuta. U njoj je bilo manje opljačkati, a bilo je vrlo teško razarati je. Ostvarujući svoje staro pravo (*ius pristinum*), povratnici su je zaposjeli i nastanili se u njoj.

Hrvati su međutim smatrali da se time krnji njihovo novo pravo što je izlazilo iz odstupanja razorenih i opustošenih dijelova provincije Dal-

macije. Oni su odatle izvodili i pravo na posjed područja Dioklecijanove palače i njezine okolice. Napadali su Rimljane povratnike gdje god bi stigli i učinili su im život nepodnošljivim. Napadali su ih ne zato što bi bili nepomirljivi neprijatelji Rimljana i udarali po svemu rimskome što bi im se našlo na dohvatu, nego zato što su branili svoje pravo i pritom se pozivali na odluku rimskoga cara i na savez s njim. S njihova gledišta Rimljani povratnici kršili su postojeće javno pravo Rimskoga Carstva, a oni su ga branili u okviru svoje samostalne federatske vojne organizacije i operative. Ustupanjem upustošene Dalmacije *civitas Salona* je izgubila *ius pristinum*, pravo na svoj *territorium*, pa je naseljavanje Salonitanaca povratnika u palači bilo protupravno. Vojna sredstva hrvatske vlasti nisu joj dopuštala da zauzme palaču kad se ona našla u rukama povratnika, ali su bila dovoljna da im posvema zagorče život.

Povratnici nisu bili u stanju da sami na dulji rok ostvare svoje staro pravo. Zato su se obratili carskoj vlasti jer je samo ona mogla razgraničiti primjenu staroga prava, kakvo je bilo ostalo na snazi u Zadru i Trogiru, od novoga koje je uspostavljeno u Saloni. U tome je smisao zahtjeva Splitskana da im se po starom pravu dopusti naseljavanje pošto su se u istinu već bili naselili u palači.

Carska vlast je donijela odluku. Službenim otpisom je potvrdila izuzeće Dioklecijanove palače iz odstupanja Dalmacije, utvrdila je da za palaču vrijedi *ius pristinum*, pravo Salonitanaca na svoj *territorium*, a Hrvatima je izdala naredbu u tom smislu. Hrvati, koji su barem u načelu bili i ostali lojalni federati, poštovali su tu carsku naredbu. Vjerojatno su uviđali da neće biti lako istjerati povratnike iz palače, nisu htjeli k tomu još kvariti dugoročne odnose s carskom vlasti, to manje što su već bili razabrali da su odnosi s Rimljanima u Splitu za njih zanimljivi i probitačni. Split je tako na ostatku salonitanskoga zemljišta dobio položaj kakav su Trogir i Zadar već imali na svojem.³ Na toj su se osnovici učvrstili odnosi i od njih je potekao budući razvoj.

Pokazalo se da formulacije u Tominu pripovijedanju potječu iz konteksta za koji je karakteristično vrlo precizno poznavanje samoga zbiljanja i pravnih pretpostavaka po kojima se ono odvijalo i koje su bitan preduvjet za njegovo razumijevanje. I to je, neizravan doduše, ali pouzdan dokaz za to da je izvor iz kojega je Toma uzeo svoj prikaz događaja oko početaka Splita sadržavao vijest i terminologiju iz zapisā i dokumenata onoga vremena o kojem nas izvješćuju.

Treći karakterističan i konkretan podatak sadržan u Tominu pripovijedanju o Velikom Severu, njegovim osnovama i prijedlozima jest Severova kuća kod stupova palače nad morem: *cuius domus fuerat iuxta columnas palatii supra mare*. I taj se podatak vraća na još jednom mjestu u daljnjem Tominu pripovijedanju, i to u 11. poglavlju, u kojem se opisuje osnivanje crkvenoga sjedišta u Splitu: *Tunc prenomiatus Severus domicilium suum, quod in Spalato sortitus fuerat quando de insulis redierunt, donavit ecclesie cum turri angulari et palatio, episcopi-*

³ Usp. M. Suić, Ostaci limitacije naših primorskih gradova, SHP, III. ser., sv. 5, Zagreb 1956, 7—19.

um ibi fieri statuens — »Tada je prije spomenuti Sever darovao crkvi svoj dom, koji mu je pao u dio kada su se vratili s otokā, s ugaonim tornjem i palačom, određujući da tamo bude biskupski stan«.

Tu se u *domicilium suum* ponavlja ono *cuius domus iz* prethodnoga poglavlja, a naprama *iuxta columnas palatii supra mare* stoji *cum turri angulari et palatio*. Već se pokazalo da se oba opisa najvjerojatnije odnose na kuću koju je Sever dobio i sebi uredio u Splitu (usp. gore str. 36—37). Čini se kao da se na ta dva mjesta lomi prvobitni tekst opisa Severove kuće u Tominu izvoru. Jasno se mogu utvrditi dva elementa toga opisa: *domus/domicilium* i *palatium*. Jasno je i to u kakvu se sklopu javlja prvi od ta dva elementa. To je *domus/domicilium Magni Severi*, što se u našem tekstu javlja kao *cuius domus i domicilium suum*. Može se pretpostaviti da jednostavna riječ *domus* potječe iz Tomina izvora, a *domicilium* da je njegova stilistička varijacija. Na to nas upućuje i to što se riječ *domus* spominje u 10. poglavlju još dva puta, kada se pripovijeda o tome kako su povratnici uredili svoje nastambe u palači: *et tale pactum inter se statuerunt ut ditiores sibi domos propriis sumptibus hedificarent; ceteri vero, quibus es non erat sufficiens pro domibus construendis, haberent tures circumpositas pro habitaculis suis, reliquum vulgus habitaret in fornicibus et criptis* — »i takav su dogovor utvrdili između sebe da bogatiji sebi sagrađe kuće na vlastit trošak, drugi pak, koji nisu imali dosta novaca za gradnju kuća, da imaju kule što su oko palače za svoje nastambe, preostali prosti puk da stanuje pod svodovima i u podrumskim prostorijama«. Bit će dakle da je Toma u svojem izvoru našao riječ *domus*, a isto tako *habitare* i *habitaculum* jer se takav izraz osim u ovom pasusu javlja još na početku poglavlja: *non erat tutum inter ruinas urbis antique habitacula ponere*, pa pri opisu samoga naseljavanja u palači: *Ibi ergo se collocantes posuerunt habitacula vilia sicut temporis necessitas cogebat* — »Smještajući se dakle tamo postavljali su proste nastambe kako je zahtijevala oskudica onoga vremena« i u zadnjem dijelu poglavlja: *ut liceret eis in Spalato habitare*.

Manje je jasno kako se u prvobitni opis uklapala palača (*palatium*). Na prvom je mjestu *domus iuxta columnas palatii supra mare*, što se dobro može razumjeti kao položaj kuće na primorskom pročelju palače, na mjestu koje je bilo karakteristično obilježeno svojim stupovima. To se poklapa i s Tominim podatkom da su se povratnici smjestili samo u primorskom dijelu palače: *sed in ea parte que supra mare respicit se componentes reliquam partem urbicule vacuam dimiserunt* — »smještajući se u onom dijelu koji gleda na more, ostavili su ostali dio maloga grada praznim«. Tu se karakteristično ponavlja upravo izraz *supra mare*.

Na drugom mjestu stoji *domicilium . . . cum turri angulari et palatio*, što je Sever sve poklonio splitskoj crkvi. Nije jasno kako je mogao pokloniti kuću s palačom, kad se u Splitu točno znalo što je palača i kad je sav grad bio u njoj, pa je čak u prvo vrijeme nije ispunjavao svu. Pokloniti je mogao samo kuću sagrađenu na kojem položaju u palači, a upravo tako se njegova kuća opisuje na prvom mjestu. To će dakle biti i prvobitna formulacija Tomina izvora.

Palača kao predmet darovanja ušla je vjerojatno u Tominu formulaciju na tom drugom mjestu pod dojmom srednjovjekovnoga značenja riječi *palatium/palazzo/palača*, u kojem se ona mogla odnositi i na lijepo uređen i izgrađen biskupski stan. Jednako je tako Toma unio u svoje pripovijedanje srednjovjekovnu porabu riječi kad je za Dioklecijanovu palaču napisao da je sagrađena kao *aula regia* »kraljevski dvor«.

Ono *supra mare* na prvom mjestu i *cum turri angulari* na drugom vrlo su bitni i umjesni podaci koje je Toma morao naći u svojem vrelu jer ih nije mogao izmisliti *opinionem sequens*. Dolazimo tako do predložka: *Magnus Severus domum suam quam in Spalato sortitus fuerat iuxta columnas palatii supra mare cum turri angulari donavit ecclesie, episcopium ibi fieri statuens*. To je zabilješka o najstarijem darovanju splitskoj crkvi. Ne može se jedino znati koje je sve elemente unio u formulaciju Toma prepričavanjem sadržaja te zabilješke. Sam kostur njezina izraza dao se prilično pouzdano rekonstruirati.⁴

Takvi se kosturi naslućuju i za neke druge podatke koje Toma crpe iz istoga vrela. To su na prvom mjestu izražajni sklopovi *de insulis redire, in aedificio Diocletiani/palatio/Spalato habitare/habitacula ponere, spatiosum Palatium Spalatum appellatum est, territorium civitatis suae Salonae iure pristino possidere*. A sve su to sadržaji podređeni temeljnoj rečenici: *Magnus Severus adhortabatur Salonitanos cives, kojoj treba*

⁴ Tragovi teksta na kojem se zasniva Tomino pričanje mogu se otkriti i u Konstantina Porfirogeneta. Tamo stoji (*De adm. imp.* 29, 237—241): 'Ὅτι τοῦ Ἀσκαλάδου κάστρου, ὁπερ 'παλάτιον μικρόν' ἐρμηνεύεται, ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς τοῦτο ἔκτισεν' εἶχε δὲ αὐτὸ ὡς ἴδιον οἶκον. καὶ αὐτὴν οἰκοδομήσας ἐνδοθεν καὶ παλάτια, ἐξ ὧν τὰ πλείονα κατελύθησαν. Σώζεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν ὀλίγα, ἐξ ὧν ἔστιν τὸ ἐπισκοπεῖον τοῦ κάστρου — »Da je grad Split, što znači 'mala palača', sagradio car Dioklecijan; a imao ga je kao svoj stan, i sagradio je iznutra dvorište i palače, od čega je najviše toga porušeno. A čuva se do sada tek malo, od čega je biskupski stan toga gradak. Tu se ime Splita ('Ἀσπάλιαδον) također izvodi od palače (παλάτιον), tek što bi značilo mala, a ne prostrana palača (*spatiosum palatium*). Nije jasno kako bi se Dioklecijanova palača s ikogjeg gledišta mogla nazvati malom. Bit će dakle da je Konstantin donio staru splitsku predaju o prostranoj palači u iskvarenu obliku.

Osobito je znatno to da i Konstantin Porfirogenet dovodi splitski biskupski stan (ἐπισκοπεῖον—*episcopium*) u vezu s palačom (παλάτια) kazujući za nj da je bio osobito dobro očuvan ostatak Dioklecijanove palače, carskoga stana u utvrđenom zdanju (κάστρον). Nema dvojbe da se u tim riječima prelama ista ona prvobitna formulacija o Severovoj kući, koja je darovanjem postala biskupski stan, što joj se trag prepoznaje na dva mjesta u Tominu pripovijedanju (vidi gore str. 46—48). Konstantin Porfirogenet služio se dakle vrelima koja su pripadala istoj tekstovnoj predaji kao i Tomina. Time se nedvojbeno pokazuje da je ona starija od polovice 10. stoljeća i potvrđuje se zaključak do kojega se dolazi i bez toga podatka. To teže je, naravno, objasniti zašto je Konstantin ispustio vijest o Severu, koji je crkvi poklonio taj biskupski stan. Možda zato što je povratak izbjeglica s otoka i uređenje odnosa s Hrvatima povezaao sa svojim djedom, carem Vasilijem I (867—886) i time uzveličao svoju dinastiju.

Zanimljivo je da spominjući uz palaču i dvorište što je Dioklecijan sebi uredio u utvrđenoj zgradi Konstantin upotrebljava riječ αὐλή, koja se javlja i u Tome kao *aula*. Nije moguće oteći se pomisli da i ona možda potječe iz staroga izvora kojim su se, izravno ili neizravno služila oba pisca, a Toma ju je u svojem *aula regia* uvrstio u srednjovjekovni izraz. Na temelju čitave razasute tekstovne predaje pokazuje se da je u prvobitnom tekstu *aedificium Diocletiani* moglo biti opisano kao *aula et palatium*.

dodati i drugu *Magnus Severus erat inter Salonitanos qui ad proximas insulas secesserunt*.

Nema mnogo smisla upuštati se u još bližu rekonstrukciju teksta koji je Toma imao pred sobom. Rezultati bi bili previše nesigurni. Znatno je rezultat već to što se moglo pokazati o čem je sve to vrelo izvještavalo i koji su pritom bili ključni izrazi. U tom povijesnom zapisu, koji je Toma našao prije u kakvoj pontifikalnoj kronici nego u povijesnim bilješkama kakva kataloga, stajalo je nešto o povratku Salonitanaca s otokā, o njihovu naseljavanju u palači i o sređivanju odnosā s Hrvatima, o osnivanju splitske crkve, dakako i o njezinu prvom nadbiskupu Ivanu iz Ravene, i o ulozi što je u svemu tome imao Veliki Sever. A iz konteksta stvorenoga Tomininim pričanjem moglo se saznati dosta toga i o samom tekstu kojim se pritom služio.⁵

⁵ Pored kataloga i pontifikalnih kronika, dakle historiografskih vrela, treba, dakako, pomišljati i na hagiografska. Prijenos moći salonitanskih mučenika Dujma i Staša iz ruševina razorenoga grada u Split bitna je tema splitske hagiografije i daje povoda da se nešto napiše i o postanku novoga grada. Vijesti o osnutku Splita nalaze se u trima od šest žića mučenika Dujma što ih je u svojem djelu izdao Farlati (*Illyricum sacrum*, I, Venetiis 1751, 414—426). U trećem žiću, prepisanom iz jednoga časoslova splitske crkve, koje Farlati bez dovoljnoga razloga pripisuje Adamu Parižaninu (vidi gore str. 20—21 i bilj. 7—10), stoji o tome ovo (Farlati, o. c., 419): *Postea vero Gothorum irruptione dirutis funditusque eversis Salonis concives ad proximas insulas confugerunt; ac deinde reversi in Diocletiani aedificio, quod tribus ferme millibus a Salonis distat, Spalatum appellatum, sedem sibi posuerunt* — »A poslije, kad je pri provali Gota Salona bila razorena i razvaljena iz temelja, građani su pobjegli na obližnje otoke; a zatim su se vratili i nastanili u Dioklecijanovoj zgradi, koja je oko tri milje udaljena od Salone i zove se Split«. Ime grada u množinskom obliku *Salonae* svjedoči o tome da je taj tekst nastao u staro doba, još blizu antici. Poslije se taj množinski oblik nije upotrebljavao. Od izraza koji su se u Tominu pripovijedanju istih tih događaja dali prepoznati kao karakteristični tu se javlja *Diocletiani aedificum*, *Spalatum appellatum* i *concives* kao oznaka salonitanskih građana na otocima (vidi gore str. 41 i 43), što u ovom kontekstu nema nikakva smisla, a dobiva ga tek kad se govori o Velikom Severu i njegovim sugrađanima, kako stoji kod Tome. Zato neće biti da je ovo žiće Sv. Dujma služilo Tomi kao vrelo, kako misli S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, 1, Zagreb 1973, 190—192. S Tomininim je pripovijedanjem podudarno i *proximae insulae* i ono *reversi* (vidi gore str. 41 i 25). Posebnu pozornost pobuđuje izraz *Gothorum irruptione dirutis funditusque eversis Salonis*. Tako o padu Salone govori Toma u 7. poglavlju: *Qualiter autem finaliter eversa fuerit, non satis perspicuum est* (vidi gore bilj. 17). To je pak isto ono mjesto na kojem najodređenije kaže da su Goti pod Totilom razorili Salonu: *Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutoniae et Poloniae exierunt, dicitur Salona fuisse destructa* (vidi gore bilj. 18). Za Totilu se kaže i to da je ušao u Dioklecijanovu zgradu: *Ipse intravit prescriptum edificium Diocletiani Caesaris* (vidi gore bilj. 18). Tu kao da se pokazuju obrisi teksta zajedničkoga vrela. U četvrtom žiću, sačuvanom u pergamentnom kodeksu splitskoga kaptolskog arhiva, opisuje se ti događaji ovako (Farlati, o. c., 422): *Post multum vero temporis, cum praenominata civitas Salonitana crebris barbarorum bellis exagitata funditus corruiisset, cives ipsius per diversas mundi regiones, ut quique poterant, dispersi sunt. Quidam vero, qui se in adiacentibus insulis abdiderant, defervente persecutione barbaricae gentis regressi, quasi ducentae familiae incluserunt se in aedificio Diocletiani Caesaris, quod erat a Salona quasi quatuor milliaribus distans. Hoc quidem nobile imperialis aedificii palatium, quia spatiosum erat palatium, Spalatum incolae appellabant* — »A poslije mnogo vremena, kad je prije spomenuti grad Salona bio uznemiren čestim ratnim pohodima barbara i do temelja se srušio, nje govori su se građani raspršili po raznim krajevima svijeta, kako su koji od njih

Taj je tekst morao biti mnogo sažetiji od Tomina pričanja. On ga je razrađivao, stilistički obogaćivao, popunjavao i tumačio po vlastitom shvaćanju. Na podatke što ih je sažeti izvor donosio na jednom mjestu vraćao se Toma u svojem opširnijem pričanju i po više puta, najčešće dva. Vraćajući se na iste podatke ponovno bi zagledao u izvor i preuzimao njegove izraze, koji se tako u Tominu pripovijedanju karakteristično ponavljaju. Pri takvu su radu nastale i neke nesklapnosti, osobito pri preuzimanju podataka o Severovoj kući. Upravo ta ponavljanja svojim dopunjanjima i svojim neusklađenostima omogućila su da se i preko samoga utvrđivanja postojanja i autentičnosti takva Tomina izvora sazna nešto i o terminologiji i o dubinskim rečeničnim sklopovima toga izvora, te da se preciznije odredi njegov sadržaj sa svim povijesnim implikacijama. Takva rekonstrukcija teksta mora ostati na razini prilično apstraktnoj, ali ona zato upravo na takvoj razini nije manje pouzdana, pa joj i rezultati nisu zbog toga manje vrijedni.

uzmogli. Neki pak, koji su se bili sakrili na susjednim otocima, vratili su se kad se smirio progon od barbarskog naroda i oko dvjesto obitelji zatvorilo se u zgradu Cezara Dioklecijana, što je bila koje četiri milje udaljena od Salone. Taj pak palantej znamenite carske zgrade, jer je bio prostrana palača, nazivali su njegovi stanovnici Split». I tu se javlja *adiacentes insulae, aedificium Diocletiani, Spalatum appellabant*, a s Tominim je pripovijedanjem posve podudarno još i to da je *Spalatum* zapravo *palanteum* i da ime grada znači *spatiosum palatium* (vidi gore str. 43). Osim toga se ovaj tekst očito podudara s Tominim *nobilis aedificium prope Salonam edificari iussit* i *Hoc scilicet aedificium Spalatum dictum est a pallantheo, quod antiqui spatiosum dicebant palatium* u 4. (vidi gore str. 43) i s *aedificium Diocletiani Caesaris* u 7. poglavlju (vidi gore bilj. 18). Ne može biti dvojbe da se u tim hagiografskim tekstovima susrećemo s istom predajom najstarijih splitskih crkvenih zapisa kojoj je pripadao i izvor što je poslužio Tomi. U petom žiću Sv. Dujma također se opisuje pad Salone i postanak Splita (*Fa-rla-ti, o.c., 425*): *Omnia deinde Gotthis bello vastantibus Salonarum urbs fuit everta, civibus se in proximas insulas fuga subducentibus; qui progressu temporis reduces tamquam in tutum asyllum se receperunt in palatium Diocletiani, quod a Salonarum ruderibus tertio lapide distabat* — »Kad su poslije Goti ratom sve pustošili, razvaljen je grad Salona, a građani su pobjegli i sklonili se na obližnje otoke; oni su se, kako je protjecalo vrijeme, vratili i kao u sigurnom pribježištu smjestili su se u Dioklecijanovoj palači, koja je od kamenja Salone bila udaljena tri miljokaza«. Množinski oblik imena grada *Salonae* svjedok je starine. O padu Salone, koji se i tu pripisuje Gotima, govori se istim karakterističnim glagolom *evertere*. Očito je on stajao u onom izvoru po kojem su Goti razorili Salonu, a Toma ga je, ne uskladiivši ih sasvim, povezao s drugim zapisom o doseljenu Hrvata (usp. gore str. 19—24). I u ovom se žiću susreću *proximae insulae*, doduše ne *aedificium*, ali zato *palatium Diocletiani*. Ta palača je *tutum asyllum*, što je posve sukladno s onim Tominim *non erat tutum inter ruinas urbis antiquae habitacula ponere* (vidi gore str. 41). I tu se dakle susrećemo s istom tekstovnom predajom kao i u arhidakonovu pripovijedanju. Sva tri Dujmova žića donose podatak o tome da je Dioklecijanova palača udaljena (*distare*) od Salone oko tri do četiri milje, a samo četvrto kazuje da se u palači naselilo oko dvije stotine povratničkih obitelji. Nije moguće određivati poblize kako se vijesti tih triju žića odnose među sobom i kako prema Tominu pričanju. Bit će dosta ako se na ovom mjestu utvrdi samo to da se i u njima nalaze tragovi izrazâ koji u Tome, čini se, potječu iz njegova izvora. Navedeni odlomci žićâ mogu čak pomoći da se ti izrazi još sigurnije i još preciznije utvrde. Ishodište te tekstovne tradicije najstariji su memorijalni zapisi splitske crkve, iz kojih su podaci i izrazi ušli u hagiografske i hagiografske tekstove.

Zusammenfassung

VETUSTIORES ECCLESIAE SPALATENSIS MEMORIAE

Eine eingehende Analyse der Geschichtsüberlieferung von Split, die nur in jüngeren Quellen auf uns gekommen ist, erlaubt es, auf die Spur ältester Aufzeichnungen zu kommen. Diese stammen, so scheint es, aus Vermerken in Bischofskatalogen und Pontifikalchroniken und reichen bis ins 8., ja auch bis ins 7. Jahrhundert zurück. Damit konnte das Vorhandensein einer Textüberlieferung im byzantinischen Dalmatien aus der Zeit der »dunklen Jahrhunderte« der kroatischen Geschichte festgestellt werden. Im einzelnen konnten identifiziert werden:

1. Ein Vermerk über das kaiserliche Reskript und die Iussio, auf Grund deren sich die Flüchtlinge aus dem zerstörten Salona im Diokletianspalast angesiedelt und ihre Beziehungen zu der slawischen Stammesherrschaft auf dem alten Stadtgebiet geregelt haben.
2. Eine Aufzeichnung darüber, daß ein Mann, den man den großen Severus nannte, sein neuerrichtetes Haus im Diokletianspalast der Kirche von Split als Bischofspalast geschenkt hat. Vermerkt war auch, daß dieser Severus es war, der seine Mitbürger bewogen hatte, aufs Festland zurückzukehren und sich im Diokletianspalast niederzulassen.
3. Ein Vermerk darüber, daß zur Zeit des Kaisers Theodosios III. (715—717) ein Martin Erzbischof von Split war.
4. Eine Aufzeichnung darüber, daß unter demselben Kaiser Theodosios III. (715—717) ein Enkel des Severus in Trogir, dessen Bischof damals Petrus hieß, die Kirche der hl. Maria am Platze von Grund auf neu errichten hat lassen.
5. Eine Aufzeichnung darüber, daß die Kroatenherrschaft von sieben oder acht slawischen Verbänden, die aus Polen und Böhmen gekommen waren, begründet worden ist.

Diese Aufzeichnungen und Vermerke sind hier nach ihrer wahrscheinlichen Entstehungszeit gereiht. Die Regelung der Beziehungen mit den Slawen ist älter als die Gründung eines Kirchensitzes in Split. Diese Gründung ist wiederum drei Generationen älter als der Kirchenbau von Trogir zwischen 715 und 719. Die Aufzeichnung über die Gründung der kroatischen Stammesherrschaft kann zeitlich nicht näher bestimmt werden, ist aber älter als das 11. Jahrhundert.